

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

INDHOLD:

P. Diedrichsen:

Paul Verrier – Sønderjydernes Ven

Paul Tappe:

Den gamle Oksevej fra Tønder til Læk

Hans Lund:

Hvad hed Hans Krüger?

Anne-Helene Michelsen:

Pottemagere og Pottetøj i Åbenrå

Jan Knudsen:

Universitetshistorie og sønderjysk Lokalhistorie

Paul Hertrampf:

Landdagsvalget den 23. April 1967

Hans H. Worsøe:

Et Kærestebrev fra Treårskrigens Dage

Sagt og Skrevet

Boganmeldelser

Sønderjysk Månedsskrift

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster 20.00 kroner årlig i abonnement (frit tilsendt). Abonnement og enkeltnumre (2.00 kroner stykket plus porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 27 04, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

I Dunkerque gik professor Paul Verrier og 314 sønderjyske krigsfanger den 18. marts 1919 om bord i ØK's »St. Thomas«, men en storm sinkede skibet så meget, at det først mandag morgen den 31. marts kunne lægge til ved Nordre Toldbod i København. Den kommende formand for Aurillac-foreningen (stiftet i Tinglev 20. juli 1920), stud. theol. Hans Fuglsang-Damgaard, der ses i første række ved rælingen iført en lys frakke, holdt en kort takketale, hvorefter alle gik fra borde. Først nogle dage efter blev det klart, at de hjemvendte ikke behøvede at frygte en tysk genindkaldelse, hvis de rejste til Sønderjylland, men ventetiden udfyldtes af en række strålende velkomstfester. Der kom yderligere to hold krigsfanger fra Frankrig, det ene til Odense den 13. april og det andet til Århus den 1. juni – i alt 18 danske provinsbyer var med til at fejre sønderjyderne.

PAUL VERRIER - Sønderjydernes Ven

Under den første verdenskrig var de danskøindede sønderjyske krigsfanger spredt i fangelejre over hele Frankrig. Det skyldtes professor Paul Verriers energiske initiativ, at de efterhånden samledes i Aurillac, en aktion, som fhv. lærer P. Diedrichsen, Hundslev, giver en skildring af.

Paul Verrier blev født i 1860 i Normandiet i en gammel normannisk håndværkerslægt. Han viste tidligt stor interesse for sprog, og allerede som stor skoledreng begyndte han samtidig at lære sanskrit, arabisk, latin, græsk, engelsk, tysk, italiensk og spansk, en alsidig foretagsomhed, som skolen dog satte en stopper for. Det var naturligt, at han skulle studere, og som 16-årig blev han sendt til Paris, hvor han i 1879 tog sin studentereksamen. Da han ikke alene havde gode sproganlæg, men også var matematisk begavet, var det vanskeligt at træffe valget om det videre studium; for forældrenes skyld valgte han matematikken, men efter et par år brød han af og gav sig til at studere sprog og litteratur. De følgende år var øko-

nomisk svære for ham, men trods det udvidede han studierne til også at omfatte kinesisk, hvor han drev det så vidt, at han kunne skrive en kinesisk ABC. Hans ønske, at blive ansat som tolk i et fransk konsulat i Kina, gik ikke i opfyldelse; i stedet blev han lærer i fransk ved en engelsk drengekole, og senere flyttede han til Tyskland, hvor han fik en stilling på en engelsk kostskole i nærheden af Heidelberg.

Hans normanniske afstamning vakte hans interesse for Norden og studiet af de nordiske sprog, som han ikke ville nøjes med at kunne læse – han ville også tale dem.

Det var imidlertid ikke så let for en franskmænd i firsernes Paris – han var rejst tilbage til den franske hovedstad – at finde hjælpemidler til at lære dansk. Han opstøvede alt, hvad opdrives kunne og arbejdede flittigt med det, han fandt. Talrige notater og optegnelser i hans lærebøger viser, hvorledes denne myreflittige mand med utrolig energi lærte sig selv at tale dansk. Sværest var vel nok den korrekte udtale af dansk, som voldte ham mange kvaler, indtil han i 1891 stiftede bekendtskab med en ung dansker, Alfred Glahn, der studerede fransk.

I 1897 kom Paul Verrier for første gang til København. Da kunne han tale forbausende godt dansk.

Politiken skriver 5. sept. 1894: »... forleden kom til byen en ung franskmænd, hr. Paul Verrier, der har lært sig dansk, ... og som kan tale det så fuldkomment med bløde d'er og stødtoner og resten, at man sidder i en henrykt forbavselse, når man hører på ham.« Verrier kom i København i forbindelse med sønderjyder og sønderjysk interesserede kredse, der vakte hans interesse for det sønderjyske spørgsmål. Han rejste fra København til Sønderjylland med anbefalinger fra Martha Ottosen og magister H. V. Clausen, som var hans gode ven. Han besøgte Gustav Johannsen i Flensborg og var oppe på Flensborg Avis' redaktion, hvor han traf redaktør Jens Jessen, og han mødte andre kendte sønderjyder, for eksempel H. P. Hanssen, Jørgen Zachariassen og redaktør Johs. Moldt.

Efter denne rejse skrev han en del artikler og digte om Sønderjylland og sønderjydernes kamp mod fremmedherredømmet. I 1905 blev han udnævnt til docent ved Sorbonne, hvor han skulle forelæse over moderne nordiske sprog, en ny disciplin i Sorbonnes over 600-årige historie. Han greb enhver lejlighed til at tale om Sønderjylland, og når en af hans elever ville til Norden, fik den pågældende altid en hilsen med til hans venner i Flensborg og Åbenrå.

Efter krigsudbruddet i august 1914 stillede han sig til rådighed for det franske udenrigs- og krigsministerium. Så snart Verrier hørte, at det 9. preussiske armékorps (det var stationeret i Slesvig, Holsten, Mecklenborg, Hamborg og Bremen) var marcheret ind i Belgien og havde kæmpet ved Liège, henvendte han sig i de to ministerier og anmodede om samme be-

Professor Paul Verrier om bord på St. Thomas den 30. marts 1920. (Udlånt fra Lokalhistorisk Samling for Sønderjylland, Landsarkivet).

handling for eventuelle sønderjyske krigsfanger som for dem fra Alsace-Lorraine. Han foreslog, at man samlede de sønderjyske fanger i en fælleslejr efter først at have undersøgt deres personlige forhold grundigt.

Den 23. 8. 1914 kunne Berlingske Tidende bringe en meddelelse om, at Franz von Jessen havde henledt de franske myndigheders opmærksomhed på de indkaldte dansksindede sønderjyders særlige problemer, og at disse,

hvis de faldt i fransk fangenskab, ville blive ligestillet med polske fanger og fanger fra Alsace-Lorraine.

Franz von Jessens initiativ krydsede professor Verriers ide om en særlig fangelejr for de sønderjyske, dansksindede krigsfanger, og først da der var blevet udnævnt en direktør for krigsfangevæsenet, lykkedes det Verrier at komme videre med sine planer. I et brev, som Paul Verrier sendte direktøren, M. Paul Matter, den 24. december 1914, hedder det bl. a.:

»Lige siden august har jeg haft den ære at henlede regeringens opmærksomhed på den behandling, de slesvigske krigsfanger fortjener Som professor i nordisk sprog og litteratur har jeg grund til at mene, at ingen anden franskmænd kender Norden, især Danmark, så godt som jeg, og at ingen anden franskmænd er så kendt i Norden. Jeg har til bunds studeret det slesvigske spørgsmål, ikke alene i bøger og tidsskrifter, men også på selve stedet. De sidste 17 år har jeg stået i venskabelig forbindelse med de slesvigske førere for det danske parti, med de enkelte medlemmer af den preussiske landdag og den tyske rigsdag, med journalister og formænd for mange forskellige foreninger o. s. v. Af alle disse grunde tror jeg ikke, det kan kaldes ubeskedent at udtrykke min mening om vore krigsfanger af slesvigsk oprindelse.«

Herefter følger en række forslag, blandt andet om oprettelsen af en særlig lejr og om speciel gunstig behandling af fangerne, der for eksempel skulle have lov til at sende såvel breve som avisartikler hjem.

Allerede 14 dage efter havde Verrier et møde med direktøren, ved hvilken lejlighed han forelagde ham syv forslag vedrørende fangerne. Paul Matter billigede Paul Verriers planer, og den næste dag fik kommandanterne i krigsfangelejrene instruks om, at fangerne nu måtte skrive hjem på dansk, men Verrier skulle være censor. Yderligere fik Verrier tilladelse til at besøge en række krigsfangelejre i Bretagne, hvor der skulle findes sønderjyske fanger.

Forsynet med lister over omtrent 200 sønderjyder indledte han den 4. februar 1915 med en krigsfangerejse til Nordfrankrig. Den første fange, Verrier traf, var fra Genner ved Åbenrå. Han lå på militærhospitalet i Rennes, hvor han havde fået det venstre ben amputeret. Hvem af de to, der blev mest rørt ved dette besøg, er vanskeligt at sige. Verrier tiltalte ham på dansk og sagde stilfærdigt: »De er sønderjyde?«, hvorefter de talte længe sammen. Professoren forærede den sårede cigarer, cigaretter, chokolade og danske bøger – men bedst var samtalen på modersmålet.

Verrier fandt adskillige andre sønderjyske fanger, men hovedformålet med hans arbejde var ikke nået endnu. De fangne dansksindede sønderjyder var endnu ikke samlet i en lejr for sig, men befandt sig rundt omkring i de forskellige fangelejre i Frankrig og Nordafrika. I marts 1915 fik Verrier en anmodning fra den parlamentariske kommission for skan-

I Aurillac, hovedstaden i Auvergne, var den katolske drengeskole Ecole Albert ved krigens udbrud taget i brug af den franske regering som kaserne for franske soldater. Professor Verrier fik gennemført, at den blev indrettet til de danskesindede sønderjyske krigsfanger, som efterhånden nåede frem til lejren. Han fik også gennemført, at fangerne fik daglig undervisning i dansk, fransk, gymnastik m. m.; han arrangerede ture i omegnen – senere kom fangerne på arbejde hos omegnens landmænd –, og han forhindrede misbrug af fangernes arbejdskraft.

En af de ting, der var forbudt på Ecole Albert, var fotografering. Derfor er der praktisk talt ingen fotografier fra fangernes hverdag i lejren, men man måtte nok gå hen til en professionel fotograf, når den franske vagtmand gik med. Her sidder franskmændene med sit gevær omgivet af fem unge sønderjyder – længst til venstre står smed Mikkel Hansen fra Christiansfeld, er der noteret bagpå. Men hvem er de fire andre?

dinaviske anliggender om at sende en redegørelse om de slesvigske fanger. Dette skete prompte, og snart skulle det vise sig, at hans tanker blev forstået og værdsat af de højeste myndigheder. Efter et møde i krigsministeriet, hvortil man havde bedt ham komme, enedes man om, at krigsfangdirektøren skulle anmode ministeren om at samle fangerne i en fælles lejr, så vidt muligt i Normandiet, og at det skulle overdrages Verrier at overvåge denne lejr.

Et par uger efter bestemtes det endeligt, at lejren skulle oprettes, dog ikke i Normandiet, men i Sydfrankrig, ved byen Aurillac, hvor en katolsk drengeskole blev indrettet til formålet.

Da Verrier sidst i april 1915 kom dertil, fik han tyske krigsfanger til at lave køjer, brikse og bogreoler, de sidste til 95 kg danske bøger og aviser, som han havde medbragt.

I maj var man klar, og fangerne, der var spredt over hele Frankrig, Tunis, Algier, Marokko og Saharaørknen, samledes langsomt i Aurillac.

Professor Verrier sørgede ikke alene for fangernes timelige vel, men tog sig også af undervisning og anden fornuftig anvendelse af tiden. Der blev givet undervisning i dansk og fransk, der var gymnastiktimer, og den danske sømandspræst fra Newcastle, Troensegård-Hansen, fik lov til at besøge lejren. Senere blev pastor N. A. Jensen fast ansat som præst.

Som tiden gik, og der kom flere og flere fanger, blev kostskolen for lille, og man måtte flytte. Valget faldt på en stor gammel og skummel bygning, som blev pudset op indvendig og til sidst blev meget hyggelig. På 1. sal blev biblioteket, der nu var på 2500 bind, anbragt. I læseværelset skulle der også være plads til to skræddere, som skulle ordne fangernes klædningsstykker. I begyndelsen havde Verrier selv med penge fra Danmark forsynet fangerne med undertøj. Senere overtog den franske regering den opgave.

I det sidste krigsår gik arbejdet sin vante gang i lejren. Mange af fangerne var til daglig på arbejde rundt omkring hos bønderne. Professoren selv, der også skulle passe sit professorat ved Sorbonne, fik lister fra krigsministeriet med navne på fanger. Han gennemgik disse lister og fik dem sendt til Aurillac, hvor man så kunne ordne det videre fornødne. Hen på efteråret 1918 var der i følge opgørelse fra ministeriet over 500 i lejren. Da havde den bestået i 3½ år. Gennem beretninger og rapporter har man hele tiden kunnet følge livet i den. Man har mærket professorens utrættelige og kærlige omsorg for sine fanger. Han interesserede sig for hver enkelt af dem, blev aldrig træt af at rejse fra Paris til Aurillac for at være sammen med dem, at hjælpe dem og opmuntre dem.

Endelig oprandt den 11. november 1918. En af fangerne har i »Sprogforeningens Almanak« 1938 skildret denne dags jubel blandt befolkningen og fangerne. Endnu en jul måtte de glade fanger nødtvungent tilbringe i fangenskab, men deres »julemand«, som de kaldte professor Verrier, var midt iblandt dem og uddelte store kufferter fulde af de dejligste ting, franske cigarer og cigaretter, franske sydfrugter, franske bøger – og han viste lysbilleder og fortalte om Auvergne, om Danmark og Sønderjylland; og man sang sammen sønderjyske sange. Med året 1919 voksede spændingen og hjemlængselen hos fangerne, og hjemme i Sønderjylland længtes man ikke mindre.

Straks efter våbenstilstanden henvendte Verrier sig til krigsfangedirektøren for at få fangerne sendt hjem. Han kunne i sandhed sige, at man i Frankrig gjorde alt, hvad der var muligt i denne retning. Da den officielle dansk-slesvigske delegation i begyndelsen af marts ankom til Paris, var afviklingen allerede i fuld gang. Den 29. marts skrev H. P. Hanssen i »Hejmdal«: »Professor Verrier rådede til, at minister P. Munch og jeg (H. P. Hanssen) opsøgte krigsfangedirektøren for at overbringe vort ønske,« som gik ud på, at alle fanger skulle sendes så tidligt hjem, at de kunne deltage i afstemningen. Nye forhandlinger førte til, at de skulle samles i Dunkerque og derfra sejle med damperen St. Thomas. Det var en selvfølge, at Verrier skulle med på denne rejse. Lørdag den 29. marts modtog gymnastikdirektør Rasmussen et telegram:

Mandag formiddag i København – 314 sønderjyder.

Paul Verrier.

Modtagelsen i hovedstaden blev storslået, festligheder blev afholdt til ære ikke blot for fangerne, men også for Verrier og hans indsats. En uges tid efter blev han modtaget i audiens af Christian X, der tildelte ham Dannebrogordenens kommandørkors. Et lille års tid efter, i februar 1920, modtog han fra statsminister Zahle en skrivelse, hvori der meddeltes, at finansudvalget havde givet tilslutning til, at der pr. 1. april 1920 skulle tillægges ham en årlig ydelse af 10.000 francs. Han var nu blevet 60 år gammel, men med den ildhu, der brændte i ham, tog han ivrigt og interesseret del i de begivenheder, som vi kender fra afstemningstiden og genforeningen. Hans venner, krigsfangerne, fik dannet deres egen forening, Aurillacforeningen, som består den dag i dag. Gang på gang vendte han tilbage til Sønderjylland for at samles med dem påny. Ved et sådant møde, hvor også H. P. Hanssen var til stede, opfordrede han Aurillacforeningen til at lade male et billede af professor Verrier til ophængning på »Folkehjem« i Åbenrå. Det blev den sønderjyske malerinde Agnes Smidt, Lundsmark, der i efteråret 1932 malede et billede af ham. Det smukke billede blev afsløret ved foreningens årsfest, og foreningens formand hylkede Verrier som sønderjyderens gode ven.

Paul Verrier døde 11. august 1938, og amtslæge H. Lausten-Thomsen skrev i Sønderjysk Månedsskrift, s. 38, sept. 1938:

»Der har næppe uden for Danmarks grænser levet nogen mand af fremmed nationalitet, der har elsket vort land og vort sprog så højt og gjort et så stort arbejde for vort folk som Paul Verrier han talte de nordiske sprog fejlfrit omend med en lidt fremmed tone; han skrev danske og svenske vers, så de for vore øren lød som digte af landsmænd Vi er mange, der har regnet ham som en god ven i over en menneskealder, og mange, mange flere har grund til at tænke på ham med taknemmelighed.«

P. Diedrichsen.

Den gamle Oksevej fra Tønder til Læk

I de senere år er den midtjyske oksevej blevet meget kendt, ja, lige frem blevet til turistobjekt. Men hvem kender den vestjyske oksevej? Pastor Paul Tappe, Læk, fortæller om strækningen mellem Tønder og Læk og om, hvad man endnu kan se, hvis man umager sig dertil.

Der er i tidens løb skrevet meget om den gamle Oksevej i Vestslesvig. Men ingen af de forskellige artikler giver så konkrete oplysninger om dens vejføring, at man uden større vanskeligheder ville kunne finde den i landskabet, som det ser ud i dag. I det følgende skal der gøres rede for dens vejføring og minderne om og langs med den fra Tønder til Læk.

Et gammelt kort fra 1853 er en glimrende hjælp. Det moderne vejnet findes ikke på dette kort, og inden for det gamle vejnet fremtræder Oksevejen fra Tønder til Læk over Sæd, Sønder Løgum og Læksgårde som en hovedfærdselsåre.

Tidligere havde studedrifterne og især svinedrifterne måttet følge vejen over St. Tønde og så passere Sønderå ved Beyers kro og videre sydpå gennem Vestre og Karlum, fordi de lave enge syd for Tønder og især Sønderå på dette sted var vanskelige at passere.

Vejen efter Sæd blev anlagt i årene 1545 til 1551. Den kaldtes for Tønder dam. Navnet siger noget om, hvor meget, der skulle til for at gøre de lavtliggende engdrag passable. I 1640 byggedes broen over Sønderå sønden for Sæd og i de følgende årtier fulgte studedriverne med deres kreaturer mere og mere denne vej, og i 1661 blev Tønder dam yderligere forhøjet. Den, der følger denne vej i dag, befinder sig på Oksevejen fra tiden efter 1640.

I dag er afstanden Tønder-Læk ikke at regne for noget. Men den gang, da Oksevejen endnu svarede til sit navn, var det dog en ganske pæn rejse. Det kunne være en træls vandring, når vestenvinden drev støvskyerne over vejen og ved Sønder Løgum ligefrem flyttede klitterne fra den ene side af vejen til den anden. Geologerne er overbevist om, at de klitter, som nu ligger syd-øst for byen, engang har ligget vest for den.

Oksevejen bød på rigeligt stof til eftertanke og samtale. Var man selv ikke synderligt stedkendt, så skulle et lille ophold på en af kroerne nok gøre en kendt med, hvad der var værd at vide. Yderligere stod minderne jo også i sten eller træ – som f. eks. galgen – langs med vejen.

I dag går trafikken udenom Sæd. Men vi går vejen inden om landsbyen. Ved mindesmærket for sognets faldne i krigen 1914-18 følger man vejen mod syd og står efter et par hundrede meter overfor stenen fra Sæd, et minde om, hvad en længst forgangen slægt ikke syntes måtte glemmes.

Kort fra 1853 med Oxsevejens vejføring efter 1640.

I dag ulæseligt står der på denne sten: Allhier ist durch den Büttelknecht hingeseeth und verscharret der Leib der Karen Christens aus Seet, weil sie an ihr selbst und an ihren vier Kindern durch Gift eine verfluchte Mordtat begangen hat im Jahr 1712.

Gamle retsprotokoller oplyser om, hvilken tragedie der gemmer sig bag denne inskription. Pastor Wegener (præst i Ubjerg 1701-37) bevidner der, at Karen Christens var en agtværdig, dydsiret og kristelig kone, men hun led under anfald af dyb melankoli, en arv fra hendes sindssyge mor. Denne melankoli troede hun også sine børn belastet med. Og hverken præstens sjælesorg eller hans forbøn for hende såvel i Ubjerg som i Hostrup kirke formåede at bringe hende hjælp.

Den 10. april 1710 lavede hun boghvedegrød og kom rottegift (arsenik) i. Hun gav grøden til børnene og spiste også selv af den, og to af børnene døde med det samme, de andre levede ligesom moderen til den følgende dag. Præsten var villig nok til at give såvel moderen som børnene en kristelig begravelse på kirkegården, men provsten og herredsfogeden mente, at der burde statueres et eksempel. Og sådan skete det.

Børnene fik en kristelig begravelse. Men moderens legeme blev den 21. april ved solnedgang af bøddelen kastet ud af vinduet, slæbt ud på åben mark og gravet ned på heden. Ubjergs kirkebog meddeler sidenhen, at sammesteds rejstes stenen fra Sæd. Et trist minde om forgangne slægters manglende evne til at lægge glemselens slør over medmenneskers utilstrækkelighed.

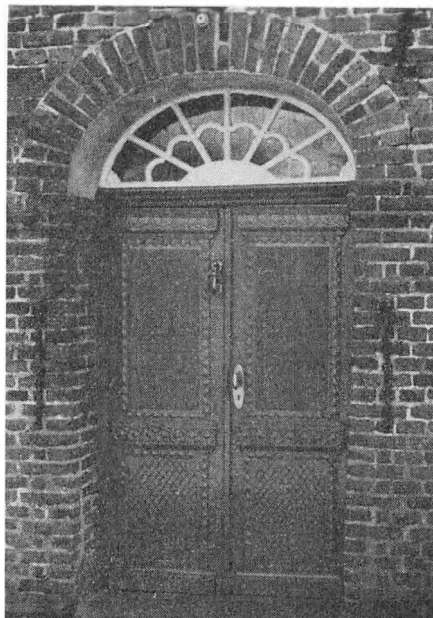
Vi vender tilbage til hovedvejen for at passere den nuværende grænse.

Ved grænseovergangen har man ved udgravninger lige øst for nuværende hovedvej fundet en stenbrolægning fra begyndelsen af det 17. århundrede. Et bevis på, at vi stadig følger det rette spor.

Hvor den nuværende hovedvej fra 1885 og betonvejen fra Flensborg mødes, følger vi vejen til Flensborg nøjagtig 100 meter, så har vi på højre hånd igen Oksevejen i al sin uberørthed. På dette sted er den dog så tæt bevokset, at man ikke kan færdes på den. Vi må dreje om ad næste vej på højre hånd for igen at støde på den gamle vej, som så kan følges til Sønder Løgum.

Ved indkørslen til byen ligger den gamle kirke med præstegården ved siden af. Her residerede engang præsteslægten Clausen, hvoriblandt også faderen til Matthias Claudius, hvis aftensalme »Sig månen langsomt hæver« også findes i Den Danske Salmebog.

Ovenfor kirken, hvor vejen bøjer af til Ladelund, ligger Tetens kro, som den dag i dag ser ud som dengang, da studedrifterne endnu drog her forbi. Også nabogården fremtræder som en typisk gammel frisergård med alle tegn på fordums tiders velstand. Døren til stuehuset er det nok værd at lægge mærke til.

For øvrigt var det dengang klogt at skynde sig videre, for folk i Sønder Løgum havde ikke godt ry på sig. Der blev sagt, at det var lettere at gå gennem helvede ubrændt end gennem Sønder Løgum uslagen. Ja, »der var kun én ærlig mand, det var præsten, og han stjal får.«

Forlader man så Sønder Løgum i retning mod Læksgårde, kan man til højre se en gammel vejsten, hvorpå der står: Bredstedt–Husum / Böcking Harde. Herfra førte vejen mod syd over Klægsbøl ind i Bøking herred. Men vi følger vejviseren mod Bredstedt–Husum for at komme til Læk.

Selv om Oksevejen, svarende til sit navn, skulle tjene fredelig samfærdsel, har den dog også tit nok set krigsfolk på togt mod nord som mod syd.

Christian IV's politiske ambitioner under Trediveårskrigen havde blandt andet til følge, at svenskerne faldt ind i hertugdømmerne. Der var næsten ikke den krog af landet, hvor de ikke på et eller andet tidspunkt dukkede op. Tønder by måtte i årene 1643–45 alene betale 12.000 rigsdaler i krigsskatter. Hertil kom 12.000 rigsdaler for forplejning af de svenske tropper, som i hele to år lå i byen.

Endnu efter fredsslutningen i 1648 blev flokke af disse krigsfolk ved med at gøre livet på landet og især på vejene usikkert. Det erfarede de gode borgere fra Læk i 1649 i de lyngbevoksede klitter lige syd for Sønder Løgum.

Der var gået bud til alle indbyggere i Kjær herred, at der skulle køres korn fra slottet i Tønder til Gottorp. Medens de fleste sogne vægrede sig

ved at efterkomme denne ordre, begav de loydlige borgere fra Læk sig på vej mod Tønder med deres hestekøretøjer.

Men i klitterne sønden for Løgum blev de overfaldet af svenske ryttere, som havde ligget skjult der og nu trakterede de overfaldne på det jammerligste. 20 heste var deres bytte.

Der er ikke noget at sige til, at Lækkerne sidenhen krævede skadeserstatning. Men de blev afvist, fordi de i strid med ordren var draget af sted uden »confoy«.

I dag er en del af disse klitter fredet både for deres vegetation, og fordi de er yngleplads for fugle. Resten dækkes af en pragtfuld granskov, som blev anlagt så sent som 1886 som led i det læbælte, som man bestræbte sig på at få rejst langs med vestkysten. Plantagen er sikkert ikke den første skov på dette sted. I året 1554 leverede undersåtterne i Kjær herred endnu 424 læs træ til amtshuset i Tønder. Men allerede tre år før havde man klaget over, at jorderne omkring Sønder Løgum sandede fuldstændig til. I 1613 blev den årlige trælevering afløst af en ydelse i rede penge.

Det er kun to år siden, at den gamle Oksevej på dette sted blev skjult under et asfaldække, men endnu minder hulvejens bredde om, at der her engang var en færdselsåre, som kunne give plads for stuedrifter af i dag ukendte dimensioner.

På bakketoppen syd for plantagen stod for øvrigt den ene af Kjær herreds to galger. I Enge kirkebog kan man læse om den sidste henrettelse, som her har fundet sted. Også i dette tilfælde var det en kvinde, som fandt en voldsom død. Den anden galge stod ved Læk, dog ikke umiddelbart ved Oksevejen.

Ser man på vedføjede gamle kort fra 1853, så vil man både nord og syd for den nuværende plantage lægge mærke til betegnelsen »Kolonisthuse«. Et eksperiment af imponerende omfang gemmer sig bag denne betegnelse.

Den dag i dag er Tønder sønderamt Vesttysklands tyndest befolkede amt. Meget anderledes har det åbenbart heller ikke været for to eller tre århundreder siden. Dengang hørte Kjær herred i Tønder amt til de tyndest befolkede egne i det egentlige Danmark. Det samme gjaldt for øvrigt for hele den slesvigske geest.

Da man i det 18. århundrede hyldede merkantilismens ideer, som blandt andet gik ud på, at en vis befolkningstæthed var forudsætningen for et lands velstand, var det kun naturligt, at man kom på den tanke at opdyrke disse mennesketomme egne og flytte folk hertil, som både ved produktion og konsum kunne bidrage til landets økonomi, blandt andet ved at dyrke planter, som endnu ikke var kommet i brug på vore egne, for eksempel kartofflen.

I det sydlige Tyskland, især i egnene omkring Frankfurt, hvervede man så kolonister til bosættelse på de jyske ødemarker og heder. Dette skete i

Frederik V's tid i årene 1761–66. 82 sådanne koloniststeder blev oprettet i Tønder amt, deraf en del langs med Oksevejen på strækningen fra Sønder Løgum til Læk.

Flere af de landbrug, vi i dag ser på begge sider af vejen, har deres oprindelse i et sådant koloniststed. Og mangt et familienavn, som ellers ikke kan siges at være typisk for vore egne, er kommen til os gennem en kolonist syd fra.

Selve begrebet »kolonist« er endnu levende i befolkningen. Det bruges gerne i spøgefuld tiltale som »din kolonist«. Dette siger sikkert også noget om, at indvandrerne ikke har haft let ved at finde fodfæste blandt den hjemmehørende befolkning. De var nu engang fremmede. Mange af dem forlod da også snart deres koloniststed igen. Hele projektet var desuden dårligt forberedt. Intet svarede til de løfter, man havde givet.

Da man ved udvælgelsen havde set på, at kolonisterne var af evangelisk tro, blev hine kolonister, som holdt ud, i tidens løb alligevel assimileret af den hjemmehørende befolkning. Flere oprindelige kolonistfamilier er i den grad bleven hjemmehørende, at de den dag i dag er danske, selv om grænsedragningen i 1864 på ny gjorde dem til tyske borgere.

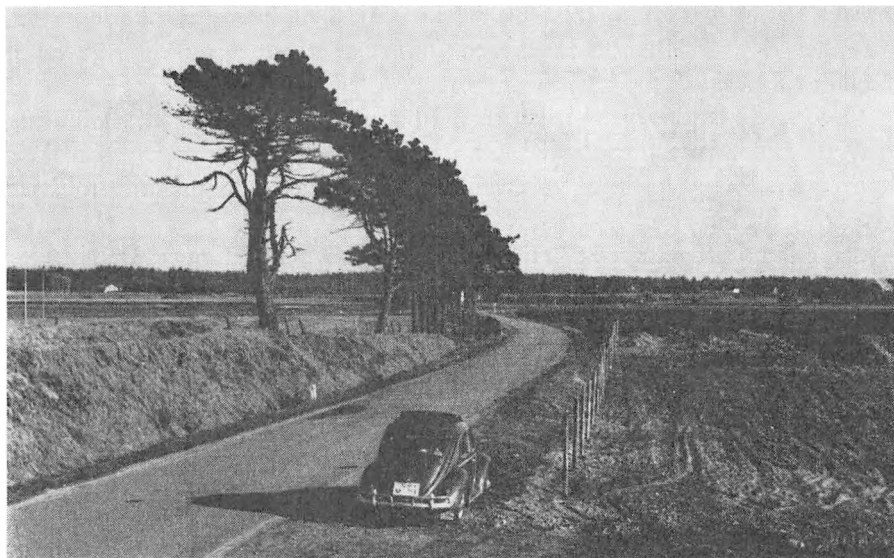
Koloniststederne i Kjær herred hørte til kolonierne Louisenebene og Wilhelmensfeld. Man havde for skik at opkalde kolonierne efter medlemmer af kongehuset. Det samme gjaldt for de enkelte koloniststeder. Flere af disse navne eksisterer endnu.

Læksgårde er den næste station på vejen. Af den oprindelige landsby er der nu kun én gård tilbage, som ligger på sin oprindelige plads. De andre gårde er i tidens løb flyttet ud. Af navn er dette sogn ligeså gammel som Læk. For en menneskealder siden taltes der her på gårdene endnu tre romanske stenkister. Én af dem ses på gårdspladsen til den nye gård på højre side af vejen.

I Læksgårde, på netop den gård, som endnu ligger på sin oprindelige plads, boede omkring 1864 den danske kandidat til den preussiske Landdag, Dethlef Dethlefsen.

Dethlefsen var efter 1864 for sit danske sindelags skyld blevet afsat blandt andet som sognefoged. Heller ikke efter 1867, da Preussen havde indlemmet hertugdømmerne, skjulte han sit sindelag. Således havde han sendt sine sønner til Danmark, så de undgik den preussiske soldatertrøje.

Dethlefsen var i 1867 dansk kandidat både til valget til Det nordtyske Forbunds grundlovgivende Rigsdag og til Landdagen i 4. kreds, det vil sige den slesvigske vestkyst inklusive det gamle Tønder amt. Desværre blev valgresultaterne en skuffelse, selv om man havde gjort regning på, at mange stemmer fra Kjær herred ville falde på hans person. Dog opnåedes dansk flertal i hans eget sogn, Karlum sogn, ved det første valg i februar 1867.

Syd for Læsgårde er oksevejen smukt asfalteret. Den moderne trafik havde desværre ikke tid til at følge de gamle vejslyngninger, og den maleriske trægruppe er faldet som offer for en vej-udretning.

Hans gravsted findes på kirkegården ved Karlum kirke, som ses ikke langt mod syd, øst for vejen.

Der, hvor vejen fører til Karlum kirke og videre til Karlum by og Ladelund, lå den gamle Glaserkro, den sidste kro før Læk. Denne kro findes ikke mere. Derimod ligger der i dag en kro af samme navn ved det vejkryds, hvor vejen mod vest fører til Tinningsted og mod øst ind i Karlum skov.

Den nuværende Glaserkro er bygget i 1909. Trap nævner to Glaserkroer, mens vort kort af 1853 kun udviser én, nemlig i Karlum krydset.

Fra Glaserkroen følger vi så endnu et stykke den asfalterede vej, for så ved kilometersten 2,5 at bøje af til højre og følge den »gamle Karlum vej«! Her ligger så Oksevejen til at begynde med til højre for den nuværende vej, men skjult under flyvepladsens areal. To tidligere koloniststeder, som lå på dette sted, er ligeledes blevet offer for flyvepladsen.

Men kort før Læk viser Oksevejen sig endnu engang i sin gamle bredde, for at nå Læk ved Møllebakken ved den vestlige udgang af Læk by.

Her lå Læks første vindmølle, oprettet 1734, brændt ned til grunden den 4.2.1926. Så snart de vejfarende havde nået Ravnsbjerg ved Læsgårde, kunne de se møllen i Læk, hvor der ventede både driverne og kreaturerne det første hvil siden Sønder Løgum. Lige over for Møllebakken lå nemlig rasteplassen for kreaturerne. Endnu i dag siger beboerne her, at de bor på »Hvilbak«.

Paul Tappe

HVAD HED HANS KRÜGER?

Fhv. forstander Hans Lund, Tanderupgård, har konstateret, at den kendte sønderjyske politiker ikke selv var klar over, hvad han hed. Men det rigtige navn stod i kirkebogen.

Ved at gennemlæse et par gamle årgange af »Højskolebladet« er jeg blevet opmærksom på, at det kan være tvivl underkastet, hvad Hans Krüger egentlig hed. Skal for det første hans navn staves med dansk y eller med tysk ü? Han har såmænd selv været vaklende, men foretrak dog hyppigst den tyske form – efter hvad R. P. Rossen skriver i »Haandbog i det nord-slesvigske Spørgsmaals Historie« s. 586. Jessen gennemførte konsekvent i »Flensborg Avis« at stave hans navn Kryger, men det er reglen, at han i de almindelige historiske fremstillinger hedder Krüger. Usikkerheden drejer sig mere om hans mellemnavn. Hedder han Hans *Andersen* Krüger eller Hans *Andreasen* Krüger? Her er der delte meninger, og det er der stadig.

Tager jeg »Dansk Biografisk Leksikon« 1. udgave, hvor red. H. R. Hiort-Lorenzen har skrevet hans biografi, kaldes han Hans *Andreasen*, men i 2. udgave af samme værk, hvor jeg selv har skrevet artiklen, hedder han Hans *Andersen* (jeg må indskyde, at ansvaret for artiklernes »hoveder« med de personlige oplysninger ligger hos leksikonets redaktør Povl Engelstoft). Går jeg til A. D. Jørgensens »40 Fortællinger« hedder han i 1. udgave Hans *Andreasen*, i 6. oplag Hans *Andersen*. R. P. Rossen bruger også i »Haandbogen« den sidste form.

Jeg skal nu gengive de små artikler i »Højskolebladet«, hvor problemet drøftes. Den første står i bladet 6. okt. 1882 og har til overskrift »Hans Krügers rette Navn«. Forfatteren hedder J. P. Jacobsen – jeg ved ikke, hvem han er. Her hedder det:

»Hvad er Hans Krügers rette Navn? Lige fra min Barndom har jeg hørt ham nævne Hans Andersen Krüger; i det sidste Aarstid har jeg af og til set Hans Andresen Krüger, saaledes i »Illustreret Tidende« og, om jeg ikke fejler, i »Dagbladet«; en enkelt Gang har det midterste Navn været skrevet Andreasen eller Andreassen. Nu ser jeg, at A. D. Jørgensen i sin ny Bog »40 Fortællinger«, hvor der S. 408 findes det samme Billede af Krüger, som »Illustreret Tidende« i Fjor bragte, skriver Hans Andresen, og jeg kunde vel paa hans Ord være tilbøjelig til at tro, at det er det rette Navn. Men kan der dog ikke tilvejebringes, fra Bevtoft Kirkebog eller fra Krügers nærmeste Slægt, aldeles paalidelig Oplysning om hans Døbenavn? Det er dog et af vor Histories bedste Navne, og det er en stor Skam, at vi ikke freder anderledes om det, end at vi nævner den Mand med 3–4 forskellige Navne.«

Det tager nogen tid, inden spørgeren får svar, men d. 15. dec. bringer bladet to indlæg. I det første skriver »J«: Hans Krygers rette Navn er

I »Krügers anlæg« ved jernbanestationen i Ribe står et mindesmærke for Hans Andreasen Krüger (1816–1881). Grunden til, at Hans Krüger således er blevet hædret i Ribe, synes mærkelig nok allerede at være gået i glemmebogen. Byens nære tilknytning til Sønderjylland understreges, og de store fastelavnsmøder, hvor nordslesvigerne i hundredevis strømmede til Ribe, nævnes. Men sandsynligvis må man dog give forstanderen for mælkeriskolen i Ribe, Søren H. Salling, æren. Han var sønderjyde og nationalt engageret, for eksempel var han medstifter af Sønderjysk Skoleforening. Og han har ført korrespondancen om mindesmærkets rejsning. På stenen, der afsløredes 16. april 1884, står under navnet:

SØNDERJYDERNES TALSMAND
FOR SANDHED OG RET

Og på siden:

18de MARTS 1848:
»DER ER ET DANSK OG
DANSKSINDET SØNDERJYLLAND,
SOM IKKE VIL INDLEMMES I
DET TYSKE FORBUND.«

Hans Andersen Krüger. Navnet Andresen eller Andreasen har man vistnok givet ham, fordi hans Fader hed Andreas Krüger, men Hans Andersen Krüger er kaldt efter sin Morfader, Bonden Hans Andersen i Rurup, medens hans ældre Broder, Lægen Dr. Krüger er opkaldt efter Farfaderen, Kromand Rasmus Krüger i Bevtoft. Navnet Krüger er som bekendt det tyske Navn for Kromand.«

Den anden indsender, »N« kommer til det modsatte resultat: »I Følge

Hans Krüger vidste i mange år ikke selv, hvad han hed, så det er ikke underligt, at andre også kunne tage fejl. Tegneren Tom Petersen, der i 1885 har gengivet den nyrejste mindesten, har været så sikker i sin fejltagelse, at han skriver »Hans Andersen Krüger« på tegningen, skønt originalen foran ham har det rette navn.

en Meddelelse, som jeg ved en anden Lejlighed har modtaget fra Krügers trofaste Søster Ingeborg, er Krügers rette Navn *Hans Andreassen Krüger*, og det fejler næppe, at denne hans Søster er en fuldgyldig Autoritet i saa Henseende. (Indsenderen vender sig derpå mod J. P. Jacobsens ord om, at det er en skam, at han nævnes med flere navne).

Efter dette kan man forstå, at redaktionen udbryder: »Ja, hvem har saa Ret af de to ærede Svarere?«

I det første nummer i det nye år kan bladet bringe en lille opsats af J. N. H. Skrumsager fra Københoved. Han vil give en lille historisk oplysning om sagen: »Da vi første Gang skulde vælge til den tyske Rigsdag, hvilket sker med lukkede Stemmesedler, havde vi i den Anledning et privat Møde for at tales ved om et og andet i den Sag, og kom Talen i den Anledning ogsaa til at dreje sig om, hvordan vi skulde opføre Krügers Navn paa Stemmesedlen – Krüger var selv til Stede, og spurgte vi da, hvordan hans rigtige Navn var. Ja, siger Krüger, jeg har ikke vidst andet

til i Gaar, end mit Navn var Hans Andersen Krüger, men Præsten vilde, før vi gik til Valget, være klar over, hvad jeg havde faaet som Døbenavn, og i Kirkebogen stod der saa: Hans Andreasen Krüger. – Præsten var den gode danske Mand Randbøl, som endnu den Gang sad som Præst i Bevtoft, og af Forsigtighed var han tyet til Kirkebogen for at være overtudet om Krügers rigtige Navn, thi han kjendte nok af Erfaring, at kunde der blot være en Formfejl, der af Tyskerne kunde bruges til at faa Krügers Valg kasseret over, saa skulde de ikke være for gode til at benytte dem af den. Krüger mente nu selv, at det var en Fejltagelse af den Præst, der havde indført hans Navn i Kirkebogen under Andreasen; »men nu staaer det der, og lad mig saa hedde Hans Andreasen Krüger.«

Endelig afsluttes drøftelsen d. 2. febr. med et indlæg af »N« – vel den samme, som har skrevet før. Han ser sig nu i stand til at give yderligere et par oplysninger: »H. A. Krüger er virkelig døbt *Hans Andreasen Krüger*; hans Fader hed Andreas Krüger, og dette Andreas er ved vor Krügers Daab bleven forandret til Andreasen, hvilket heller ikke er saa ualmindeligt hernede. Navnet Hans bar vor Krüger efter sin Moders Fader – og dette har vistnok givet Anledning til, at mange har troet, at vor Krüger bar sin Morfars fulde Navn, men dette var ikke Tilfældet. Navnet *Hans* har han altsaa efter sin Moders Fader, *Andreasen Krüger* efter sin egen Fader.«

Kirkebogen fra Bevtoft, der findes på Landsarkivet, afgør sagen, og her står Hans Andreasen Krüger. Hvorefter alle vedkommende haver sig at rette.

Hans Lund.

TRAPPERNES GÅDE

Overlærer R. Fabricius, Gilleleje, har sendt følgende kommentar til det i martshæftet rejste trappeproblem:

Foranlediget af hr. Poul Kürsteins lille opsats i månedsskriftets martsnummer angående »O'po Tit'en Trappen«, skal jeg med hensyn til trappen tillade mig at mene, at hr. Poul Kürstein sikkert er på vildspor på en af Flensborgs mange trapper, det er snarere trappen ved Gråsten, det drejer sig om; man siger altid at bo på Trappen, jvf. gravstenen, der omtaler en gammel kone, som »fødtes og døde på Trappen«.

Redaktør L. P. Christensen stammer, så vidt jeg husker det, fra Dalsgårde ved Rinkenæs, hvilket sandsynliggør min teori, at det er Trappen ved Gråsten, der her er tale om, og her kan man måske få løsningen på »O'po Tit'en«.

Med venlig hilsen,
R. Fabricius.

Pottemagere og Pottetøj i Åbenrå

I påsken 1966 arrangerede fysioterapeut Anne-Helene Michelsen en udstilling af slesvigsk pottetøj på sit museum på Kolstrupgård i Åbenrå. Ved den lejlighed opdagede hun, at det næsten var umuligt at fremskaffe lertøj fra Åbenrå. Hun har nu søgt at samle, hvad ældre Åbenråborgere kunne huske om det gamle, i dag uddøde håndværk.

Ve' do va?
Pottemand lau'et fa'.
Ve do me'e?
han lau'et a le'e.
Ve do minne?
han lau'et mæ æ hinne.
Ve do større?
han ælt'et mæ æ førre.
Ve do nyt?
han kø'e te byt.

Denne remse kendte ethvert barn her i Åbenrå i min barndom lige efter genforeningen, og vi har brugt den tit, uden at tænke over, at deri var udtrykt hele fremstillingsprocessen af det gamle håndværk.

Ud til Vægterpladsen i Åbenrå fører to gader ved navn Store Pottergade og Lille Pottergade, som navnet hentyder til, har der sikkert boet pottemagere her i forne tider, og deres værksteder har været samlet i denne bydel.

Til trods for disse gadenavne, som vidner om erhvervets beståen fra gammel tid i Åbenrå, er det forbavsende, hvor lidt man ved om dette fags udøvere, og hvor lidt der er bevaret af Åbenrå pottetøj.

Det gik rigtig op for mig, da der i påsken 1966 skulle arrangeres en udstilling af slesvigsk pottetøj på Kolstrup museum. Der fandtes ikke noget fra Åbenrå, udover nogle store syltetøjskrukker (lavet hos pottemager Aschenberg i Ramsherred); de andre udstillede genstande var pottetøj fra Sønderborg – Als (Winther's pottetøj) – Vestslesvig – Broager og Løjt.

Efter udstillingen blev jeg interesseret i at studere »Åbenrå pottemagere og pottetøj« nærmere, og fandt ved hjælp af byarkivet navne på pottemagere helt tilbage til 1675, hvor der fandtes en klage over en pottemager Conrad.

1677 omtales Ester Peters pottemageri

1767 pottemager Otzen und Andresen.

Den 3. august 1793 nedsætter pottemager Ole Larsen Høgstrøm sig

1813 nævnes pottemager Friedric Kurzenhagen

1829 pottemager Johan Heinrich Wolfram

Gammelt køkkenpottetøj fra Jacob Michelsens gård i Kolstrup.

1840 klager pottemager Swanberg til politiet over, at hans lærling Chresten er bortløben til sine forældre i Langelund d. 27. december, og han bliver bragt tilbage af sin fader d. 18. januar 1841. Af denne liste over pottemagere kan man slutte, at der har været mange, der har drevet det erhverv i Åbenrå; det er jo dog kun de færreste, der bliver ført til protokols hos politiet. Til opsporingen af de pottemagere, der har arbejdet i Åbenrå efter den tid, har jeg haft god hjælp af den nu 83-årige fru Christine Andresen, som kan huske, der har boet en pottemager Hansen i St. Pottergade nr. 14, og ligeledes en pottemager Rummel i Slotsgade nr. 2, hvor hun som barn havde hentet pottetøj med sin mor, når der skulle slagtes. Fru Andresen har endnu en »legetøjsbarselpotte«, som hun fik foræret af pottemager Rummel ca. 1886. Dernæst kunne fru Andresen huske pottemager Aschenberg, som boede Ramsherred nr. 20, og som havde værksted helt til år 1903.

Angående sidstnævnte kunne dennes datterdatter fru Bodil Glistrup give yderligere oplysninger. Hendes tipoldefar Johannes Aschenberg, f. 1773 i Ängelholm i Sverrig, kom som pottemagersvend ca. 1810 hos pottemager Chr. Thomsen (f. 1728, d. 1818) i Klipleve Potterhus. Huset ligger den dag i dag ved Pottervejen, der fører fra Ensted til Klipleve. Joh. Aschenberg havde forinden den tid arbejdet nogle år i Rendsborg. I 1821, 48 år gl. bliver han gift med jomfru Thomsen (datter af afd. Chr. Thomsen), og de får sønnen Andreas Aschenberg 1822. De driver nu pottemageriet videre, indtil Joh. Aschenbergs død. Nogen tid derefter gifter enken sig med pottemager Johann Liebscher fra Pulsnitz i Oberlausitz. I 1840 sælger de Pot-

Äbenrå pottetøj fra Slotsgade og Sønderport.

terhuset til Heinrich Streibig; og selv køber de hus i Äbenrå, Slotsgade nr. 11, og driver pottemageri der. Sønnen Andreas Aschenberg bliver også udlært til pottemager, og i 1848 (26 år gl.) får han eget hus og værksted købt i Ramsherred nr. 20 (hjulpes af sin stedfader, som der står i de gamle papirer). Her virkede han til sin død 1898. Forinden havde sønnen Joh. Aschenberg overtaget værkstedet og førte håndværket videre til 1903, hvorefter selve pottemageriet blev lukket; men butikken, hvori der herefter kun handledes med indkøbte varer, førtes videre. Huset med baggården, hvor pottemageriet lå, findes endnu og ejes af efterkommere.

Hvad pottemager Rummels værksted i Slotsgade angik, fik jeg de bedste oplysninger af sønnesønnen Vilhelm Rummel; han fortalte følgende: Hans bedstefar Ludvig Rummel kom fra Itzehoe ca. 1875 og bosatte sig i Slotsgade nr. 2. I værkstedet beskæftigede han i en årrække 4 svende og 2 lærlinge; arbejdstiden strakte sig fra 6 morgen til 6 aften og somme tider længere. I pottemageriet fremstilledes på de gamle potterborde med drejeskive alt husgeråd såsom: fade – tallerkner – krus – dørslag – sibakker – brændevinsdunke og mange andre ting. De potter, fade og krus, som skulle se festlige ud, dekorerede mesteren selv i forskellige farver med fugle, store og små blomster og andre ornamentter. Efter at lertøjet var tørret først på loftstrum, senere ud på gårdspladsen (en proces som tog ca. to måneder), kom brændingen. Den blev varetaget af mester Rummel selv; alt for meget stod på spil, hvis det mislykkedes med temperaturen. Pottemager Rummel kunne sit fag, ikke én brænding var mislykkedes, efter hvad der er blevet fortalt.

I 1903 foretoges den sidste brænding; udviklingen var løbet fra de små værksteder, og konkurrencen fra de store fabrikker i Tyskland og England blev efterhånden for hård. Til den sidste brænding havde pottemager Rummel med egen hånd formet og dekoreret seks sæt legetøjspottetøj bestående af en hankepotte – en kop – underkop – sukkerskål – og flødepotte; et sæt til hver af sine børn. Desværre er kun ganske få dele af disse ting bevaret.

Foruden de omtalte pottemagere var der pottemager Clausen i Sønderport nr. 24. Ældre folk kan endnu huske ham fra deres barndomstid i 1890'erne, når han som gammel mand (han blev 92 år) sad udenfor sit hus på bænken og nød hvilen. Hans datterdatter, den 78-årige fru Marie Nielsen i Slotsgade kan desværre ikke huske meget om selve pottemageriet, og hun har ikke noget pottetøj derfra. Derimod kan hun huske, at bedstefaderen havde fortalt, at han havde været læredreng hos pottemager Johan Liebscher, Slotsgade 11. En dag i 1848, da de alle sammen sad og spiste »til unnen«, kom pludselig en kanonkugle og ramte sydgavlen, fløj gennem hele loftet, hvor alle potterne stod til tørre, og røg ud af den modsatte gavlgavl og slog ned på gaden. Kuglen blev senere indmuret i gavlen, hvor den sidder den dag i dag.

Her i Åbenrå døde dette gamle håndværk hen lige efter 1900; som nævnt blev konkurrencen udefra for hård. Det var ikke længere skik at gå hen til sin pottemager og bestille flere sæt fine fade med navn og årstal til en datters bryllup eller til en gave. Nu var efterspørgslen sunket ned til det helt almindelige brune lertøj, som brugtes til slagtning, syltning og bagning i den daglige husholdning. Det finere køkkentøj (fajance – porcelæn) fik man fra udlandet, og det blev efterhånden hvermands eje i søfartsbyen Åbenrå. Det er nok grunden til, at så lidt »Åbenrå Pottetøj« er bevaret; det var ikke fint nok længere, selv i pottemagerens slægt blev det ikke regnet, så døtrene har ikke engang fået fine fade med til udstyret.

De enkelte ting af gammelt håndlavet pottetøj, der endnu findes i Åbenråhjem, er det ganske almindelige brune lertøj; og for det meste ved folk ikke engang, hvor det er købt. Det er bare noget, de har fået med hjemmefra, og det har været brugt i køkkenet alle dage. Der findes også enkelte finere stykker pottetøj, der kan føres længere tilbage i slægten, det kan være et grødfad dekoreret med blomster, en barselpotte med fin glasur og borter eller et stegefad i festlige farver; men om disse ting er lavet i Åbenrå, ved man ikke; de er snarere købt af omrejsende handelsfolk, der forhandlede pottetøj fra Rendsborg, Kellinghusen og Flensborg.

Skulle nogle af denne artikels læsere være i besiddelse af pottetøj, de med bestemthed ved er lavet af en pottemager i Åbenrå, vil det være af megen interesse for en eventuel samling af »Åbenrå Pottetøj«. Det er i

aller-aller sidste øjeblik, om det skal lykkes at få samlet noget fra dette håndværk her i byen, så det kan bevares for eftertiden.

På museet i Åbenrå findes en lille samling af pottetøj, hvoraf det fornemste stykke vel nok er fiskefadet fra 1758; men det er en tilfældig samling af »sammenbragte børn«, hvis ophav og fødested vi intet kender til. Tingene er foræret til museet, og man kan vel formode, de har været brugt i Åbenrå og opland; samlingen er et fint lille udsnit af slesvigsk pottetøj. Selvom en »Åbenrå samling« kun kommer til at bestå af det daglige, brune lertøj, som har været brugt i køkkenet, vil det alligevel have en værdi; det er håndlavet – man ved, hvor og hvem der har lavet det, og dertil har dette lidet agtede pottetøj bevaret de gamle klassiske forme bedst gennem tiderne. Det fortæller en del om den gamle folkekultur på dette område, hvis særkende vel blandt andet er, at stilen har holdt sig upåvirket af nye tider og nye strømninger, og en tidløs stil som i vore dage påny igen kan give nye impulser til de unge kunstpottemagere og keramikere.

Anne-Helene Michelsen.

Se iøvrigt: H. V. Gregersen: Pottemageriet i Kliplev sogn, Sønderjysk Månedsskrift 1954, 10, side 147–52.

Universitetshistorie og sønderjysk Lokalhistorie

Stud. mag. Jan Knudsen, København, mener, at »Sønderjysk kursus for historiestuderende«, som Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig og Historisk Samfund for Sønderjylland arrangerede i januar 1966, var så værdifuldt for deltagerne, at man bør overveje en kursusrække.

Som det vil være dette tidsskrifts læsere bekendt fra en opsats af stud.mag. Claus Bjørn (Sønderjysk Månedsskrift 1966, s. 91), afholdtes i januar 1966 på Centralbiblioteket for Sydslesvig i Flensborg et sønderjysk kursus for historiestuderende fra de to dengang eksisterende universiteter. Historisk Samfund for Sønderjylland og Studiefdelingen ved biblioteket stod i fællesskab som arrangører for denne nyskabelse. Interessen blandt de historiestuderende var påfaldende stor, og deltagerlisterne overtegnedes så hurtigt, at en udvælgelse måtte foretages.

Jeg skal ikke her komme ind på det spændende og veltilrettelagte program; herfor er redegjort af en række af deltagerne i dagspresse og periodica. Derimod skal jeg her behandle en tendens, der gik igennem alle disse indlæg, nemlig den, at kurset var en så epokegørende nyskabelse, at det var meget ønskeligt, om det blev gentaget – og helst med jævne mellemrum.

Kurset var ikke alene en nyskabelse derved, at det var det, mig bekendt, første arrangement af sin art i grænselandet, men også derved, at det var

et fællesarrangement for studenter fra begge universiteter. Kontakten imellem de to universiteters studenter har ikke ligefrem været livlig, selv om man på begge sider Storebælt anerkendte det positive i en sådan kontakt.

Herpå bødede det fælles ophold i Flensborg i nogen grad, idet talrige personlige kontakter sluttedes imellem kursusedtagerne. Siden kurset er disse kontakter blevet opretholdt og udbygget på individuel og kollektiv basis. En af de fælles interesser, der muliggjorde kontakternes fortsatte beståen, var en almindelig interesse blandt alle deltagerne for de erfaringer og impulser, som man havde fået i Flensborg, og hertil kom et ønske om, at disse erfaringer måtte blive frugtbargjort i nye kurser i fremtiden. Man var og er enige om, at sådanne kurser kan blive et i høj grad værdifuldt supplement til universitetsstudiet af historie og tjene til at give dette et bredere sigte indenfor Danmarkshistoriens specielle felt. Derfor har man med nogen skuffelse konstateret, at der ikke har været og tilsyneladende næppe bliver afholdt et nyt kursus i år. Skuffelsen var ikke så meget personlig som foranlediget derved, at de mange, der sidste år ikke fik lejlighed til at deltage, nu heller ikke fik chancen i år.

Alene som følge af universitetets geografiske beliggenhed og muligheden for normalt at benytte den desværre i øjeblikket brandhærgede kursusejendom Sandbjerg er de århusstuderende normalt langt bedre stillet, hvad angår muligheden for kontakt med grænselandet, end de københavnske studiefæller, der stort set er afskåret fra anden kontakt end den privat etablerede og opretholdt – og en sådan har jo ikke udpræget studiemæssigt sigte. Jeg var derfor glad for at få tilladelse til at deltage i en århusianer-ekskursion til Sønderjylland i marts måned. Under og efter ekskursionen trængte en sammenligning imellem de to arrangementer sig naturligt på; en sammenligning, der naturligvis måtte falde ud til 66-kursets fordel. En ekskursion af nok så lang varighed kan på ingen måde hamle op med et veltilrettelagt kursus, der i langt højere grad giver deltagerne mulighed for et koncentreret arbejde med og indføring i et snævrere afgrænset emne eller problemkompleks.

Denne så at sige banale konstatering kunne imidlertid næppe motivere at optage spalteplads i dette blad; men et programpunkt, der var fælles for de to arrangementer, gav mig yderligere stof til eftertanke i forbindelse med det ovenfor skitserede.

Det var en forelæsning, hvori professor dr. phil. Troels Fink gjorde forholdet imellem rigshistorien og den sønderjyske lokalhistorie til genstand for visse principielle overvejelser, som iøvrigt blev yderligere konkretiseret for deltagerne ved besøg på Landsarkivet i Åbenrå – den historiske forsknings hovedkvarter i Sønderjylland. Professor Troels Fink konkluderede, at så sandt det er, at lokalhistorien og lokalhistorikerne må hente meget i den »officielle« rigshistorie, som universitetshistorikerne ser som deres

væsentligste arbejdsområde, lige så sandt, men mindre påagt, er det, at faghistorikerne kan hente megen viden og inspiration i det af lokalhistorikerne udførte arbejde – særlig når det drejer sig om det specielle forskningsområde, som grænselandets fortidige og nutidige forhold repræsenterer.

Studiet af grænselandets historie må vistnok siges igennem tiderne at have været i høj grad konjunkturbestemt. Jeg kan her nøjes med at henviser til det nittende århundredes sidste halvdel og jubilæumsåret 1964, der gav anledning til en kortvarig, dels romantisk, dels kommercielt, betinget interesse for Sønderjyllands historie. At lokalhistorikerne arbejder stadig og intenst, må for retfærdighedens skyld bemærkes.

Det er næppe nogen ubekendt, at det i dag i vide kredse er mere almindeligt primært at bekende sig til det globale fremfor det nationale fællesskab. Så meget positivt, der ligger i denne internationalisme, leder den dog let til en ikke retfærdig distancering af alt hjemligt, der ikke lige glider ind i det vesteuropæisk-amerikanske kulturmønster. For så vidt har den velkendte myte om Holger Danske i Kronborgs kældergemakker fået fornyet aktualitet.

Også for historikerne ...

At ordet nationalitet ikke er et af en fortidig tænke- og talemåde håbløst belastet og i øvrigt antikveret begreb, at det såkaldte grænseproblem ikke i realiteten forduftede i kølvandet på Christian X's hvide hest i 1920, at Sønderjyllands historie ikke kun har betydning, hvad angår nogle håbløst udviklede arveretsforhold og så 1848, 1864 og 1920 ... var der utvivlsomt både en og anden, der ikke havde 100 % præsent ved ankomsten til Flensborg i januar 1966; men der var med garanti ikke én, der tog hjem uden at have helt på det rene, at der i grænselandet i går og i dag findes et forskningsobjekt og en historisk/kulturel problematik, der er så vigtig for den almindelige opfattelse af Danmarkshistoriens forløb, at enhver faghistoriker bør have et førstehåndskendskab til det sjældent inspirerende historiske miljø, som er særegent for grænselandet.

Der er med kurset i januar 1966 etableret en kontakt, der fortjener at udbygges og måske kan udvikles til et positivt og frugtbart samarbejde i studiet af grænselandets historie – ikke blot mellem universiteterne, men også mellem faghistorikerne i København og Århus og de mange utrættelige lokalhistorikere, som gjorde kurset i 1966 muligt ved deres egen interesse for Sønderjyllands historie igennem tiderne og ved den interesse for emnet, som de har vakt og stimuleret i vide kredse. Til slut endnu en gang tak til alle, der medvirkede ved og muliggjorde kurset i Flensborg – det kursus, som bør stå for eftertiden som »Det første sønderjyske kursus for historiestuderende fra universiteterne i Århus og København«. Interessen er sikkert ikke mindre i Odense.

Jan Knudsen.

LANDDAGSVALGET DEN 23. APRIL 1967

Assessor Paul Hertrampf, Flensborg, giver en vurdering af valgudsigterne for de partier, der opstiller ved valget i Slesvig-Holsten den 23. april.

Søndag den 23. april 1967 vælger befolkningen i Sydslesvig og Holsten den nye slesvig-holstenske Landdag. For første gang skal der vælges 73 landdagsmænd i stedet for 69, efter at valgloven i landdagens sidste valgperiode er blevet ændret.

De første 44 kandidater vælges i landets 44 valgkredse og resten over partiernes landslister.

Følgende 7 partier har opstillet kandidater:

CDU – Christlich Demokratische Union, som for øjeblikket er landets største parti,

SPD – Sozialdemokratische Partei Deutschlands,

FDP – Freie Demokratische Partei, som i den forløbne valgperiode har været CDU's koalitionspartner,

SSW – Sydslesvigsk Vælgerforening.

Disse 4 partier har i den sidste valgperiode været repræsenteret i landdagen.

Hertil kommer 3 nye partier, for hvem det hidtil ikke er lykkedes at opnå repræsentation, eller som slet ikke har prøvet det endnu:

DFU – Deutsche Friedens Union,

NPD – Nationaldemokratische Partei Deutschlands,

FSU – Freie Soziale Union.

Af disse 3 partier kan kun NPD regne med at kunne sende repræsentanter til Kiel; DFU og FSU kan ikke klare 5 %'s spærreklausulen i valgloven.

Sikre mandater har CDU og SPD og ligeledes SSV, der er fritaget for spærreklausulen. (Ved sidste landdagsvalg i 1962 opnåede SSV 2,3 % af alle stemmer i hele landet Slesvig-Holsten, hvilket svarer til 10,9 % af stemmerne i Sydslesvig).

FDP derimod, som ved sidste valg i 1962 havde 7,8 % af alle stemmer i Slesvig-Holsten, kan denne gang ikke være helt sikker på at flytte ind igen.

Valgets udfald er helt åbent. Den nuværende mandatfordeling ser således ud:

CDU 34 SPD 29 FDP 5 SSV 1.

Denne mandatfordeling betød i den forløbne valgperiode for SSV-mandatet en vis nøglestilling, idet vor stemme kunne give udslaget i tilfælde af, at FDP på trods af sit koalitionsforhold til CDU stemte med SPD. Og dette er i de sidste 4 år ikke så sjældent hændt. Man forventer, at

CDU også denne gang vil løbe af med valgsejren – i hvert fald relativt set – og fortsat være det største parti. Men når dette er sagt, begynder regnestykkerne:

Skulle FDP glide ud, må man regne med den store koalition mellem CDU og SPD, i det der ellers ikke vil være flertal, når CDU ikke får absolut flertal og, som CDU-politikere har sagt, ikke vil gå ind i et samarbejde med NPD. Derved vil SSV komme ind i den ejendommelige situation at skulle sidde på oppositionsbænken sammen med NPD.

Skulle FDP derimod opnå mere end de 5 procent af stemmerne, forventer man, at koalitionen mellem FDP og CDU fortsættes, selv om der er mange, der tror, at den politiske udvikling i Bonn også vil få indflydelse i Kiel.

Kommer både FDP og NPD med egne repræsentanter i landdagen, må man i alle tilfælde regne med den store koalition, da CDU og FDP ikke vil kunne opnå flertal, selv når de lægger deres mandater sammen. Yderligere er man i Tyskland ikke vant til at arbejde med mindretalsregeringer, selv om en sådan politik udmærket godt kunne gennemføres, i det også en mindretalsregering kun kan styrtes ved det såkaldte konstruktive mistillidsvotum, d.v.s. at regeringschefen – ministerpræsidenten – kun kan styrtes, når man med flertal kan få valgt en efterfølger. Det har vist sig, at dette i praksis er overmåde svært.

SSV kan i al denne algebra komme ud for interessante perspektiver. Ikke mindst kan det forventes, at SSV ligesom sidst kan opnå en vis nøglestilling. Vor nuværende landdagsmand Berthold Bahnsen har dog allerede udtalt, at han holder det for rigtigt at fortsætte den linie, som han siden 1962 har ført: ikke at gå med i en regering, men på den anden side ikke styrte en regering. Der ligger desuden en – ganske vist meget ringe – chance for denne gang at kunne vinde to mandater; dette afhænger ganske vist af en lang række »hvisser«. Hvis valgdeltagelsen er lav, og hvis både FDP og NPD ikke kan opnå de 5 procent, og hvis DFU og FSU opnår et noget bedre valgresultat end sidste gang, bliver de enkelte mandater i gennemsnit så meget billigere, at SSV kan få de to af dem, dog kun på betingelse af, at SSV formår at sætte sit stemmetal i vejret med et par tusind. Men ét mandat er sikkert hjemme, idet gennemsnittet for et mandat selv ved meget ugunstige betingelser for SSV ligger på ca. 17–18.000 stemmer, og SSV ved sidste valg imarts 1966 opnåede ca. 25.000 stemmer.

Hvad går man til valg på? I modsætning til valg i Danmark beskæftiger man sig i Sydslesvig med mere almene problemer. Dette skyldes, at man hernede normalt kun vælger mellem valgperioderne, altså ikke – som for nylig i Danmark – afholder valg midt i en normal valgperiode. Det er skik og brug i Tyskland, at regeringen sidder den tid ud, den er valgt til. Heller ikke regeringskrisen i Bonn i efteråret er en undtagelse herfra,

nærmest tværtimod. Man gik jo netop ikke til valg. Af de almene problemer er det for øjeblikket hovedsagelig finans- og økonomiske problemer, der trænger sig på. Landet Slesvig-Holsten er et af de meget finanssvage lande inden for forbundsrepublikken. Vi halter bagud på alle områder, og dette giver naturligvis anledning til en række forslag om, hvordan man skulle kunne komme ud af preduljen. Alt andet må stå tilbage for denne diskussion. For hvad nytter det, at man kommer med store programmer, når riget fattes penge til at kunne gennemføre dem.

SSV-valgprogrammet beskæftiger sig som følge heraf ligeledes væsentligt med finansproblemer. På andre områder kommer dog hertil en række forslag, som vi mener kan gennemføres uden store nyinvesteringer, eller ved at man anvender de forhåndenværende midler på en mere rationel måde. Jeg vil her kun nævne vort forslag om at indsætte en ombudsmand, en del forbedringer i sociallovgivningen og her især et forslag om oprettelse af centralsygehuse i stedet for alle de små sygehuse, som bygges rundt omkring i landet. Hertil kommer en del problemer på det statspolitiske område som følge af en række diskussioner og forslag i den almene politiske debat på forbundsbasis, eksempelvis den såkaldte undtagelses- eller nødretslovgivning og ændringen af valgsystemerne. Vort valg motto er i år: Vigtig: SSV – rigtig!

Hvem er vore kandidater? Vi har opstillet i alle valgkredse nord for Ejderen plus den nordlige del af Kiel og Pinneberg, i sidste valgkreds fordi vi vil deltage i valget på øen Helgoland, som administrativt hører til Pinneberg-amt. Vore kandidater kommer fra alle erhvervsgrupper, som man vil se af nedenstående landsliste:

Berthold Bahnsen, sparekassebestyrer, Læk
Karl Otto Meyer, chefredaktør, Skovlund
Jakob Meyer, sekretær, Flensburg
Niels Bøgh Andersen, højskoleforstander, Jaruplund
Peter Lützen, forretningsfører, Flensburg
Carsten Boysen, landmand, Risum
Ferdinand Pauls, landmand, Tetenbüll
Hans A. Møller, skoleleder, Slesvig
Theodor Clausen, landmand, Lindaumühlenholz
Günter Dreller, amtssekretær, Egernförde
Conrad Hauser, landmand, Bargstal
Johannes Petersen, købmand, Büdelsdorf
Peter Haas-Barts, teknisk overassistent, Helgoland
Heinrich Wendländer, teknisk funktionær, Kiel-Holtenau.

Valget den 23. april vil vise, om vi denne gang har formået at interessere befolkningen i Sydslesvig for vort program. Vi er i alle henseender optimistiske!

Paul Hertrampf.

Et kærestebrev fra Treårskrigen's dage

Skovby, d. 14. april 1850.

Min bedste ven!

Vinteren er forbi, foråret har begyndt, den blide sol kalder alting frem til et nyt et muntert liv, storken knæbrer fra vore tage, fuglene synger og fryder sig med sin mage, og der er liv og glæde i den hele natur. Alt dette må også vække en behagelig tanke i menneskets sjæl, og visselig, jeg glæder mig, jeg ser, hvorledes Gud ved sin magt kan fremkalde liv i det døde, hvorledes han sørger for alting, selv den lille fugl, hvis liv og munterhed var tilintetgjort af den lange barske vinter, da tør jeg ganske bestemt håbe, han langt fra vil glemme mig, eller dig eller noget andet menneske. Nej, min ven, vel er vejen lang mellem os men dog ikke for lang til, at Gud atter kan føre os tilsammen, og jeg tør håbe, det snart vil ske, thi eftersom det lader, får vi om kort tid ganske bestemt fred, og hvad skal da forhindre dig i at komme hjem? Nej, da skal jeg se dig, og glæde mig, og vi vil begge glæde os, thi da er ingen adskillelse i livet mere.

Nu min kære bedste ven, nyheder har jeg denne gang ikke at melde dig, hilsener fra forældre, søskende og venner, sendes dig meget hjertelig og fra mig selv sendes med hilsen et hjertelig

Lev vel, lev vel, det ønskes af din trofaste pige

Marie Dorthea Glogau.

En jordbunden kommentar til dette følelsesfulde udtryk for et forelsket pigesind kan synes overflødig, og dog har den sin funktion. Den viser, at der er grænser for, hvad selv den bedste vilje og den mest trofaste kærlighed kan bære. Brevet er stilet til trainkusk Peder Hansen Vrendrup ved det mobile hestedepot under ritmester Rosenkrantz og skrevet af hans da 28-årige forlovede Marie Dorthe Glogau. De havde været forlovet i 5 år, men i de sidste par år havde han været soldat. De korresponderede flittigt, og pigens breve bliver mere og mere poetiske for at kulminere i det ovenfor gengivne. Det er det sidste – ganske vist hævder hun senere at have skrevet et opsigelsesbrev, men det nægter hendes kæreste at have modtaget. Det kom derfor som et chock for ham, da han gennem bekendte erfarede, at der i juli 1850 blev lyst til ægteskab for pigen med en anden. Peder Hansen Vrendrup lå da i kantonnement i Oversø og protesterede til amtet i Haderslev, men forgæves. Bilagt hans protest findes som bevis de 5 breve, han havde modtaget i tiden november 1849 til april 1850. *HW.*

Anm.: Haderslev amts kirkevisitorsager: Vedsted sogn.

SAGT OG SKREVET

I anledning af lærer Peter Jensen Geleffs optegnelser, der blev offentliggjort i februarhæftet, har udtalen af navnet Geleff været diskuteret: Skulle førstestavelsen siges med langt e eller trykket lægges på anden stavelse? Lærer Geleffs sønneatter, frk. Ellen Geleff, København, oplyser: »Angående udtalen af vort navn ved jeg, at min farfar lagde trykket på sidste stavelse. De efterfølgende to generationer har delt sig i to grupper, som bruger hver sin udtale. Jeg har hørt sige, at min farfar selv har føjet det ene f til navnet for »at pynte på det«. Oprindelsen til navnet er ukendt, da de pågældende kirkebøger er brændt.«

I martsnummeret bad vi om vore læsers hjælp til at identificere dimittenderne fra den danske afdeling på Tønder Seminarium 1879. Foreløbig har vi modtaget to oplysninger:

Fru Kati Svensson, Haderslev, mener, at nummer 2 fra venstre i midterste række er Peter Jessen, bror til redaktør Jens Jessen, og fhv. skoleinspektør ved Jørgensby skolen Jes Christensen, Flensborg, skriver, at han som ung var lærer i Skovby (1905–1909), hvor også Mads Jepsen fra Arnitlund underviste. Mads Jepsens billede er i midten i nederste række.

Vi takker for identifikationen af de to, men spørger samtidig, om der ikke er nogen, der kan genkende en af de resterende 19 unge lærere?

I Traps nye bind om Sønderjylland side 882 står skrevet, at statuen af Bismarck på Knivsbjerg før Genforeningen flyttedes til Bismarcktårnet på Skærsvig i Angel. Oplysningen er skrevet af efter den forrige udgave side 434, men den er gal. Statuen er opstillet på Askbjerg (Aschberg) i Hütten bjerge. Det turde være almindeligt kendt. Mindre kendt er vistnok, at Bismarckstatuen måtte foretage en længere odysse, før den nåede så vidt. Allerede i marts 1919 blev det besluttet at overføre statuen til Tyskland, men den 11. maj 1919 holdt man på Knivsbjerg en sidste fest under Bismarcks øjne, hvor man protesterede imod delingen af Slesvig og afståelsen af en del til Danmark. I juli blev statuen taget ned, og i indpakket stand blev den først opmagasineret i en lade i Åbenrå, senere kom den til Flensborg, dernæst til Skærsvig, hvor den imidlertid ikke kom ud af kassen; endelig lå den en tid i kreaturhallen i Rendsborg, inden Bismarck til slut blev opstillet på Askbjerg, skuende mod nord, indtil stormen i dette forår berøvede statuen hovedet. Statuen ejes så vidt vides stadig af Knivsbjergselskabet.

BOGANMELDELSER

TRAP

Trap har afsluttet sin topografiske gennemgang af Sønderjylland. I fjor kom de to bind om Haderslev og Tønder amter, det første på 384 sider, med det næste kom vi op på sammenlagt 762 sider, og nu foreligger Åbenrå-Sønderborg amter, der bringer det samlede Sønderjyllandsstof op på ialt 1330 sider. De sønderjyske bind er fortløbende pagineret.

Trap er på samme tid et vidunderligt rigt værk og en frygtelig irriterende oplevelse. Det er utroligt, hvad der er presset sammen af kontante oplysninger på denne plads, lige fra rigsarkivar Johan Hvidtfeldts koncentrede Sønderjyllandshistorie til indledning, den brede geografiske skildring af landskaberne sogn for sogn, den omhyggelige udredning af jurisdiktionsforholdene, gårdenes historie, skildringen af kirkerne, den minutøse opregning af voldsteder og hvilke oplysninger, man ellers kan ønske sig. I virkeligheden foreligger der med dette værk en samling sognehistorier, der kan lette lokalhistorikerne arbejdet med at skrive sognebøger i den grad, at de er lige ved at blive overflødige. Det er et pragtfuldt værk.

Men når det er sagt, må det tilføjes, at Traps Sønderjylland er skæmmet af fejl, der kunne være undgået, hvis man havde sørget for kvalificeret sønderjysk korrekturlæsning, og af mangler, som de trænede tilrettelæggere af et sådant opslagsværk burde have kunnet forudse. Nu kan det kun delvis rettes op.

Først fejlene, der naturligvis ikke er samlet sammen under en systematisk gennemlæsning af dette uhyre stof, men er plukket under et løsere gennemsyn af værket. I Sønderjysk Månedsskrift er der leveret en lille fejlliste over Ha-

derslev amt side 166 og Tønder amt side 378 i årgang 1966.

Efterhånden opdager man jævnt flere, og det kan være rimeligt i denne sammenfattende omtale af værket at eftervise de mangler, det foreløbig har afsløret under brugen:

Under oprensningen side 436 af de største stormfloder har man glemt den vistnok største, Grote Mandrenke 1362.

Er det ikke en direkte fejl, er det i hvert fald lidt af en lapsus, at man ikke side 114 i omtalen af Friedrichsschule i Haderslev har oplyst, at navnepladen blev nedtaget af et loyalt bystyre efter den anden verdenskrig og afleveret i museet, åbenbart i glad uvidenhed om, at skolen var opkaldt efter prins Frederik, den senere kong Frederik VII.

Side 134 har man glemt, at Haderslevhus også blev afbrændt anno 1329 i et jysk fremstød mod grev Gert, og det er sjusk side 140 at datere det eneste eksisterende billede af Hansborg til »o. 1600« og side 135 til »ca. 1580«, når det afbildede stik af Braunius selv tydeligt angiver årstallet 1585. At Hansborgs slotskapel 1601 blev eftergjort med nøjagtig kopi i Koldinghus (formentlig af »teologiske grunde«!), er anført i Vejlebindet side 940, men ikke i Haderslevbindets side 141.

Brødremenigheden købte ikke Tyrstrupgård i efteråret 1772, men fik den tilslået på en auktion den 23. sept. 1771 (side 163).

Side 165 eller side 179 burde man have medtaget den overklippede kirkevej mellem Skovrup og Taps som eksempel på, hvorledes en grænsedragning kommer til at virke, når den skærer et sogn i stykker. Endvidere havde det været naturligt at nævne perlefiskeriet i Taps-Aller å, og det er helt uforståeligt, at man ikke har nævnt og afbildet broen over Fiskebæk mellem Al-

ler og Vejstrup sogne, grænsebro fra 1864 til 1920, en smuk stenplankebro af samme type som Immervadbroen, og med sit navn, »æ Fjellebro«, viser den bagud til en fortid som træbro.

Det er en slem fejl side 167 at skrive, at gennem Aller sogn går den gl. landevej Kolding–Hejlsminde–Haderslev. Den gamle hovedlandevej mellem Haderslev og Kolding går ganske rigtigt gennem sognet, men gennem Aller, ikke over Hejlsminde. Hvor meget vejen over Hejlsminde har betydet, er i det hele taget et stort spørgsmål. I Vejlebindet af Trap står i omtalen af Hejls sogn side 1235, at »en ny bro åbnedes 20.9.1923«, som om der forud havde været en gammel bro. Men det var i virkeligheden en færge, der blev afløst.

Side 172 omtales Hotel Frej uden anden kommentar, end at det er tidligere forsamlingsgård. Det er forbavsende, at man kan gå forbi Frej uden at omtale de opsigtsvækkende retssager, den første i forbindelse med indvielsesfesten den 19. okt. 1897, da det tyske politi forseglede lokalerne med de dækkede kaffeborde – der blev først låst op efter et års retssag – så man kørte til Haderslev i 60 hestevogne og holdt indvielsesfesten for Frej dér, og da de tre fremmødte politifolk forbød taler og sang, måtte man nøjes med at antyde tankerne ved at »taleren« rømmede sig, hvorefter man hilste med glassene og drak ud i stilhed. Næste gang var i 1899, da politiet forbød et møde, hvor Gustav Johannsen skulle tale. Politiet henviste til en revne over udgangsdøren! Man forlagde mødet til Tårning, hvor gendarmen opløste det med bemærkning om, at der manglede en nødudgangsdør. Derefter blev mødet flyttet til Frederikshøj kro på den danske side af grænsen, men Frej stod dog denne gang kun aflåst i et halvt år. Et værk som Trap kan ikke klare disse hændelser med en bemærkning om, at Frej har været forsamlingsgård.

Teksterne på mindemuren i Tyrstrup

over Kongevejen og amtsbanen er forkert refereret side 177. I stedet burde man have korrigeret mindemurens tekst, som også er forkert, ligesom man i det hele taget burde have gjort opmærksom på Kongevejens specielle karakter.

Side 240 påstås, at Vonsbæk ligger lige over for Starup kirke. Man må gå ud fra, at professoren, der har skrevet det, hverken har været på stedet eller har set på et kort. For Vonsbæk mangler endvidere en omtale af »æ Lej«, den gamle fjordspærring, der måske stammer fra samme tid som Hedebyss spærring over Slien.

Det er galt, når der side 266 fortælles, at der i 1293 stod et slag på Sommersted hede mellem kongen og hertugerne. Der stod ikke noget slag, og der skete intet i 1293. Det var 1295, kongen og hertugerne drog imod hinanden med deres troppestykker; de mødtes på Sommersted hede, men talte sig til forlig.

Den, der vil følge den gamle oksevej eller hærvej ved hjælp af Traps Haderslevbind, er ilde faren. Side 255 og 258 oplyses, at den gl. oksevej Skodborg–Jels–Vedsted går gennem Jels og Oksenvad sogne. Men når vi så slår op på Vedsted sogn side 286, får vi pludselig meddelelse om en anden vejføring, nemlig »Oksevejen–Foldingbro–Rødekro (Pottervejen)«, og når man endelig tager et kontrolopslag på Skodborg sogn, står der heller ikke dér et ord om den gamle forbindelse Skodborg–Vedsted, der altså kun fastholdes på mellemstationerne.

Bedre bliver det ikke, når man – for nu at tage fat på det nye bind – nærmer sig Immervad fra den anden side. Side 881 står, at Immervad bro bærer årstallet 1776. Skal være 1787. Om Hovslundstenen står der s. 883, at den blev ført som krigsbytte til Berlin, men er ført tilbage til sin gamle plads efter verdenskrigen. Skal være efter den anden verdenskrig. Fremdeles, at dens

plads er ved oksevejen til Haderslev. Passer ikke. Den står syd for Immervad.

Trafikskildringen lider i det hele under nogen forvirring. Side 850 meddeles, at Åbenrås landværts forbindelser først blev ordnet efter 1864. Det er urigtigt. Chaussebyggeriet var afsluttet før 1864.

Trap må roses for i dette bind at være mere ajour end i de tidligere. Der er temmelig mange oplysninger fra 1966; f. eks. har man side 1097 fanget, at der er to daglige lyntogsforbindelser fra Sønderjylland til København, men når man side 1070 uddyber, at lyntoget er 5 timer 44 min. om at nå København, har man haft fat i en ældre køreplan. Efter to-lyntogsplanen kom DSB ned på 5 t. 10 min. Det var heller ikke først i 1904, at Sønderborg fik jernbaneforbindelse med hovedbanen og Tinglev (som nævnt side 1123), men allerede i 1901.

Pontonbroens forhistorie har man fået ganske godt med, men to oplysninger mangler om dens senere tilværelse. For det første, at broåbningen i 1906 blev udvidet fra c. 20 m til 80 m af hensyn til krigsskibene og den nye marinestation i Sønderborg. For det andet, at pontonbroen ved krigens udbrud i 1914 blev taget af det tyske militær og bugseret til Arnæs, hvor den skulle hjælpe transporterne over Slien. Først efter tre måneders forløb kom broen tilbage.

Det giver et lidt forkert indtryk af erhvervssammenhængen, når der side 934 tales om Dybkær ved Stubbæk som et vigtigt bedested for fragtvogne fra Jylland og Holsten. Fragtvognene gik den modsatte vej, fra Holsten til Jylland, fyldt med fragt til gengæld for studene, der gik sydpå. Og mens vi er ved erhvervssammenhængen: Sønderjyllands erhvervsråds sekretariat ses ikke at være optegnet under Åbenrå, og Statens forsøgsstation i St. Jyndevad har man glemte under Burkal.

Statistik er der ikke meget af. Man får udførlig besked om antallet af helgårde, halvgårde, trediedelsgårde, kåd o.s.v. i gamle dage, men om sognets ejendomsfordeling i dag – ikke et tal!

Side 896 fremhæves, at Løjt har haft »den ældste egentlige udskiftning«, side 950, at »den første virkelige udskiftning« fandt sted i Varnæs. Begge steder henviser til Troels Finks bog om udskiftningen i Sønderjylland. Nuancen er for fin til at blive opfattet uden et par linier mere til forklaring.

1878 byggede man det sidste træskib i Åbenrå, og side 850 konstateres derefter: »At tage konkurrencen op med jernskibsværfterne i Flensborg kunne der ikke være tale om.« Tale om det kunne man jo nu nok. Der blev endog talt overordentlig seriøst om det, men de gamle træskibsbyggere kunne ikke bekvemme sig til overgangen. Niels Jacobsen modsatte sig sønnens ønske om at lære jernskibsbygning, og så kom Jacob Jacobsen (far til rektor, dr. phil. N. H. Jacobsen i Haderslev) 1874 i lære på det fædrene skibsværft. Året efter udvandrede han til Danmark for at undgå den tyske soldatertrøje og vendte først tilbage i 1920 som havnefoged i barndomsbyen. Også på tysk side lå fremsynet side om side med den stærke traditionsbundethed. Michael Jebsen var allerede i 1871 inde på tanken om at få de tre træskibsværfter slået sammen til et dampskibsværft. Han skød i 1882 ansvaret for, at planerne løb ud i sandet, på Raben. Havde Raben »ikke altid haft den ide, at jernet aldrig ville kunne fortrænge træet i skibsbyggeriet, havde Åbenrå forlængst et skibsværft til bygning af damp- og seilskibe af jern!« Et sidste og velforberedt forsøg på at skaffe Åbenrå et jernskibsværft blev gjort i 1899. Der findes i Åbenrå byarkiv et fuldstændigt projekt til et værft med 1200 arbejdere på fjordens nordside (Jørgensgård gamle teglværksterren), og i september 1899 havde man blandt

danske og navnlig tyske i Åbenrå og omegn tegnet en aktiekapital på 412 000 mark, men på dette tidspunkt døde Michael Jebsen, hvis forbindelser som tysk rigsdagsmand var en af forudsætningerne for gennemførelsen af planerne, og Apenrader Vereinsbank, som Jebsen havde fået oprettet i 1887 som konkurrent til byens danske bank, brød sammen og lukkede i februar 1900; de efterfølgende konkurser slettede ethvert håb om at kunne finansiere et skibsværft. Men bestræbelser af denne art kan ikke affærdiges, som det sker i Trap, med en bemærkning om, at sligt overhovedet ikke kunne komme på tale.

Et andet af skibsreder Michael Jebsens forehavender får også (i en afskrift af den gamle udgave) en ukorrekt omtale i Trap. Han var en af drivkræfterne bag Knivsbjerg og Bismarcktårnet, hvis kolossalstatue af den tyske statsmand blev taget ned af tyskerne før genforeningen og – ifølge Trap side 882 – flyttedes til Bismarcktårnet på Skærbsbjerg i Angel. Men det er misvisende. Bismarck har aldrig været opstillet her, se nærmere dette hæfte af Sdj. Mdsskr. side 134. Ja, man kvier sig ved at gøre så meget ud af alle disse småtterier, men Trap er et værk, der rummer mængder af detaljer, og de er intet værd, hvis oplysningerne ikke er pålidelige.

Side 821 går Trap let hen over den pause, der 1945 opstod i tyskernes udgivelse af en mindretalsavis. Når Nordschleswigsche Zeitung ophørte med at være mindretallets talerør, skyldes det, at ukendte sabotører tre måneder efter Tysklands kapitulation sprængte den tyske bladbygning i luften. 1946 grundlagdes et tysk ugeblad, og først fra 1951 havde man igen dagblad.

Det er lidt dristigt at lade Abels tropper afbrænde Åbenrå i 1247. Det var dog hertug Abels egen by. Derfor plejer historieskriverne at udtrykke sig

mere forsigtigt på den måde, at Åbenrå blev afbrændt under stridighederne mellem hertug Abel og hans broder, kongen.

Det er besværligt at finde omtalen af Folkehjem og umuligt at finde en bemærkning om det nationale portrætgalleri på Folkehjem.

Til gengæld er Sundeved frimenighed og Sundeved frimenighedskirke behandlet hver for sig, og de to stykker følger ikke efter hinanden, så man kan godt overse det ene. Forfatteren af kirkestykket har ikke kendt artiklen af Svend Moos om døbefontens historie, Sdj. Mdskr. sept. 1965.

Systematik er nødvendigt for et opslagsværk, men undertiden giver det overraskende resultater, som f. eks. når man skal læse om det danske borgerskabs førerskikkelse i Sønderborg side 1075, at »politikeren og slagtermesteren J. P. Reimers † 1922, ligger begravet på kirkegården ved Kirke allé i Sønderborg«, side 1087, at Herzog Friedrich-Schule 1945 »fik navnet Reimersskolen efter politikeren J. P. Reimers«, side 1101 (med en lille ændring af navnets stavemåde) blandt parker og anlæg »Løkken, en lille plæne og beplantning foran amtshuset med mindsten for I. P. Reimers«, side 1127 finder man blandt litteraturhenvisningerne »K. Edv. Larsen: En sønderjysk høvding – J. P. Reimers«, for sluttelig side 1273 (med en ny variation i stavemåden) at finde »politikeren, slagterm. P. Reimers« noteret blandt de kendte navne, der har set dagens lys i Ketting sogn. Om vi så har fået det hele med, tør ikke garanteres, men de citerede oplysninger, der sammenlagt fylder fire linier, er fordelt på fem steder, og kun derved kan det lykkes at stave navnet på tre forskellige måder indenfor fire linier.

I andre henseender kan det knibe en smule med systematiken. Nogle personer er optegnet i anledning af deres fødsel i et bestemt sogn, mens deres be-

gravelse i et andet sogn ikke er noteret. For andre er det omvendte tilfældet. For at tage et par fremtrædende eksempler repræsenterer amtmand Kr. Refslund Thomsen den første gruppe, Peter Grau, Pøl, den anden.

De meddelte personalia er så karrige, at betydelig forhåndsviden synes forudsat. Når den »nationale foregangsmand« Nis Nissen findes begravet i Nordborg side 1148, kan man godt komme i tvivl, hvis man ved, at der findes to gange Nis Nissen, men ikke ved, at den anden Nis Nissen skal søges under Lysabild side 1246 (»På kgd. er bl. a. begr. politikerne Hans Lassen, † 1896, og Nis Nissen, † 1960«), hvorefter man endnu engang kan slå op under Lysabild, men denne gang side 1252, for at finde: »I L.so. fødtes 1831 politikeren Hans Lassen, 1878 politikeren Nis Nissen.« Det havde været mere overskueligt, dersom alle personalia var samlet til slut i hver søgnebeskrivelse i stedet for at placere begravelserne i forbindelse med kirkeomtalerne.

Hvis man nu vil undersøge, hvad der skjuler sig under betegnelsen »politiker«, skal man give sig til at tænke systematisk. Og så slår man op på den generelle beskrivelse af Sønderborg amt, hvor man side 1060 finder følgende henvisning: »Angående amtets politiske repræsentanter, se under Åbenrå amt s. 798.«

Man slår op på side 798 og finder her en oplysning om, at de politiske repræsentanter efter 1920 skal findes i Haderslevbindet »X.89«, hvilket åbenbart skal betyde side 89. Men under overskriften »Åbenrå-Sønderborg amts politiske repræsentanter før 1920« findes dog side 798 dels oplysning om de stænderdeputerede i perioderne 1834–48 og 1853–63 (der burde nok have stået, at før treårskrigen gjaldt det den slesvigske stænderforsamling med mødested i Slesvig by, mellem de slesvigske krige var mødestedet Flensborg),

dels om rigsdagsmænd 1867–1918 (der burde nok have stået: den tyske rigsdag), dels landdagsmænd 1867–1918 (der burde være tilføjet: i den prøjsiske landdag). I landdagsgruppen finder vi Hans Lassen 1875–96 og Nis Nissen 1908–18. Der står ikke, at de repræsenterede danskheden, men det gjorde de altså.

Er vi nu så grundige også at slå op i Haderslevbindet X 89, kan vi se, at Nis Nissen var radikal folketingsmand 1924–26, og kaster vi et blik tilbage på side 88, får vi yderligere med, at Hans Lassen var tysk rigsdagsmand 1881–84. Det er ikke nemt, når systematikken i den grad decentraliserer oplysningerne. For læserne ville det have været ulige nemmere, hvis de anførte oplysninger om de to politikere havde været samlet i én notits.

Det er ganske underholdende at bladre rundt i de biografiske noter og studere den karakteristisk, der søges lagt i et enkelt ord – det giver en pudsigt virkning, når ordet er uventet –, og vi kan gribe nogle eksempler i flæng:

Side 1260 far og søn »gårdejerer og politikeren Christen Ernst Christensen †1944, og gårdejer, national foregangsmand Ernst Christensen †1966«, side 1267 »korttegneren Christian Jochum Pontoppidan«, s. 1317 »matematikeren Jakob Nielsen«, s. 1322 »Veterinæren Johs. Jespersen« – det er velsagtens de to professorer – og s. 1209 »landmanden C. P. Wolff« – det er næsten ikke til at kende en personlighed igen i den forklædning. Under Visby går det side 672 til den anden yderlighed: »På kgd. er bl.a. begr. godsejeren Knud Knudsen †1866«. Knud Knudsen, det var ham, der ikke ville være andet end bonde, og som nedbrød Trøjborg for at hans børn ikke skulle få herremandsnykker. Side 682 har vi »gdr. Kresten Knudsen« og »landmanden Ludvig Beck«. Side 652 finder vi »redaktøren og politikeren J. Jessen«, side 1184 »politikeren og redaktøren H. P. Hanssen

(Nørremølle)«, sammesteds »den danske fører, teglværksejeren Hans Henrik Dithmer« (det er vel i anledning af den højt overraskende forfremmelse til dansk fører, at navnet er blevet fordansket til Henrik fra det rigtige, som er Heinrich), og side 1127 optræder som født i Sønderborg »den danske fører Lorenz Poulsen«. Til orientering kan oplyses, at det drejer sig om grosserer Lorenz Poulsen, Flensborg, en fremtrædende dansk mand, som det dog aldrig ville være faldet ind at gøre krav på førerplads.

Lad det være tilstrækkeligt med disse eksempler på manglende fortrolighed med sønderjysk stof. Men problemet er, hvad man egentlig skal stille op med dette navnemateriale, den mest omfattende sønderjyske navnesamling, der findes i noget værk. Nøglen til Trap er sognet, og det betyder, at man kun kan finde oplysningen, hvis man har den i forvejen. Der er et ret stærkt behov for et sønderjysk navneregister. Det kunne laves i tilslutning til Trap, og udgiverne burde for deres synders skyld supplere deres arbejde med et registerbind, udgivet til den billigst mulige pris.

Dette registerbind kunne så foruden navnene indeholde alle de oversigter, som man ikke har evnet at få med indenfor værkets ramme. Sognet er en udmærket enhed, men sognet er utilstrækkeligt som eneste nøgle til værket. Herredet er en inddeling, som man med rette ikke har gjort synderligt ud af, amtet har man ikke helt udnyttet, og Sønderjylland som helhed kunne også være bedre udnyttet. Så snart et emne rækker ud over det enkelte sogn, bliver det i almindelighed – bortset fra visse specialområder – stedmoderligt behandlet. Hvorfor har man ikke bragt oversigtskort over stednavnegrupperne, over gravhøjene, over vandløbene, og over de gamle vejlinier, man kender: Kongevejen, Hærvejen, Pottervejen og andre okseveje. Hvorfor ikke et over-

sigtskort over jernbanerne med årstal for strækningernes oprettelse og nedlæggelse. Hvorfor ikke et oversigtskort over landsdelens befæstningsstruktur i tidens løb, den tyske fæstningslinie fra 1. verdenskrig medregnet.

Hvorfor ikke et register over de geografiske betegnelser, som man nu har svært ved at finde frem til, hvis man ikke kender deres sogneplacering; det er svært for den uindviede at finde f. eks. Farris skov, Draved skov, Trøjborg, Povlskro, Nydam mose, Ejsbøl mose o.s.v.

Den eneste sognenøgle, Trap byder på, er jo sognekortet, og det er aldeles utilfredsstillende med ganske få navne, endog uden angivelse af de voldsteder, der registreres så omhyggeligt i teksten, uden de store gårde, uden vandløb, ofte med færre detaljer end amtskortene. F. eks. er der side 614 og 618 tekst og billeder fra Rosenkrans, men stedet er ikke nævnt blandt bebyggelserne side 616 og ikke placeret på sognekortet fra Højer Landsogn; derimod findes lokaliteten på Tønder amtskort.

Et andet eksempel: Side 926 er der et billede af Povlskrobro, men man kan lede forgæves i tekst og kort for at finde lokaliteten nævnt; det nærmeste bliver vist bemærkningen side 1003 om bondegården Povlskro.

Hvad man stærkt savner i Trap er oplysninger om, hvad stednavnene betyder. Der ofres en del plads på at orientere om gamle staveformer, men ingen på indholdet. Hvad brug har læserne for at vide, at Vejrbæk o. 1450 staves Wytbeck og 1472 Weytbeke, når de ikke får at vide, at forstavelsen er det gammeldanske *with* = skov. Eller at Kollund 1451 blev stavet Kalund og 1483 Kalund(th), når det ikke oplyses, at ka er det gammeldanske navn på alliken. Eller at Bov 1313 stavedes Bow, 1352 Bugæ, 1493 Bouwe, når det ikke tilføjes, at Bov faktisk betyder bue, men at de lærde ikke kan enes om, hvorvidt buen her sigter til

en svag svingning på Oksevejen eller til den krummede skrænt mellem agermarken og Krusådalen lige sydøst for byen. Der er megen historisk landskabsbeskrivelse at hente i stednavnene, intet historisk stof ligger i grunden topografien nærmere, og medens stednavnenes staveformer kun kan interessere specialister, der altid kan slå efter i Sønderjyske stednavne, er betydningen af stor interesse for alle.

Det er lige som om Trap ikke har gjort sig helt klart, hvem man vil henvende sig til, og hvilket stof man bør give læserne. Her har man efter mit skøn grebet fejl.

Sammenfattende kan siges, at Trap er et opslagsværk, et magasin med detaljoplysninger, som man bør kunne stole på; derfor er det uheldigt, at man har overskredet den naturlige fejlmargen på en række punkter, hvor det havde været nemt at give værket den sidste afpuddning. Et opslagsværk skal indeholde alle med rimelighed forventede oplysninger, mit skøn er, at man på nogle punkter går vidt og på andre områder giver for lidt. Et opslagsværk kræver overskuelighed, systematik skorter det ikke på, men Trap er så udførligt og har så mange forfattere, at det er gået ud over overskueligheden; både redaktionelt og typografisk kunne der være gjort mere for at lette orienteringen. Et opslagsværk skal være nemt at slå op i, men Trap mangler egnede nøgler til stoffet; det er lidt ærgerligt, at her ligger et imponerende materiale, som er så vanskeligt at nå ind i.

De nævnte mangler irriterer, fordi flere af dem så let kunne være undgået. Men Trap er trods alt et storslået værk, uundværligt for alle, der vil kende deres landsdel.

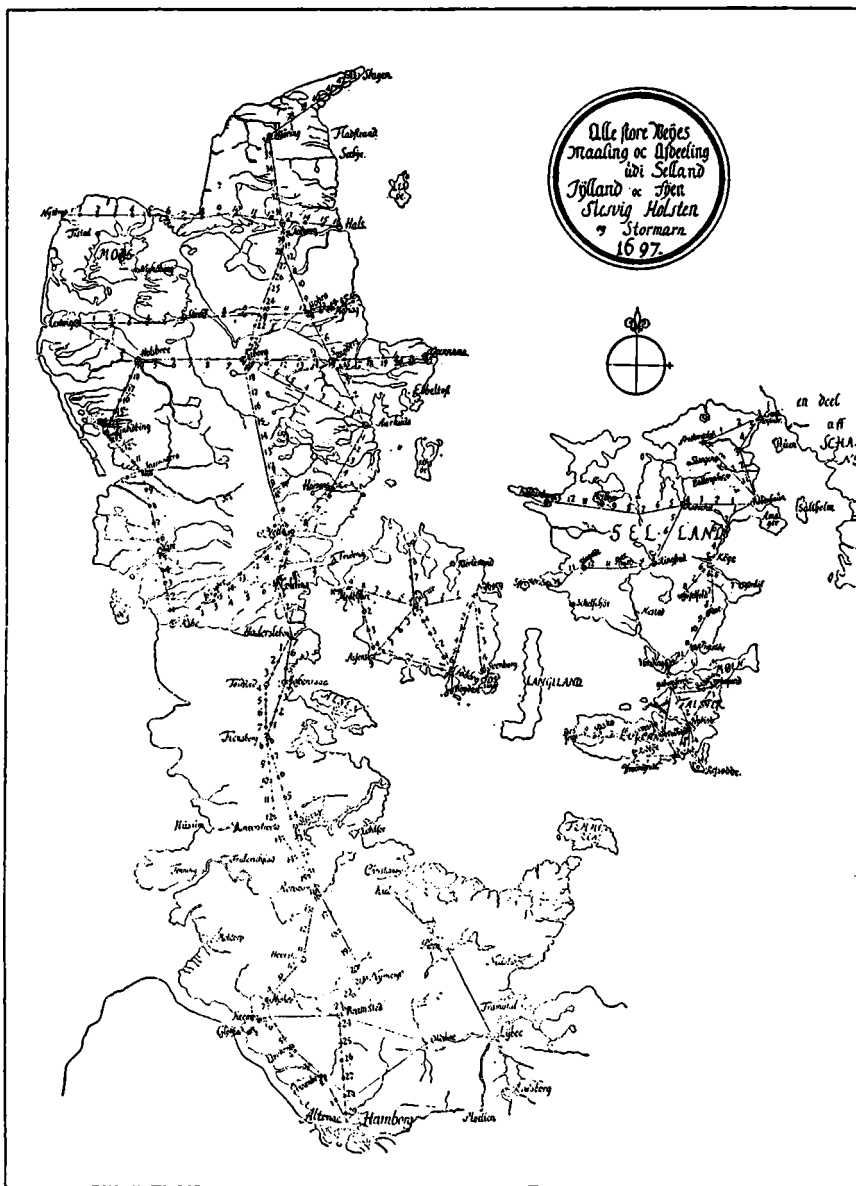
Bjørn Svensson

VEJE OG VOGNE

Vejhistorie rummer fængslende stof, og det er en ualmindelig fornøjelig bog,

Torben Topsøe-Jensen har udsendt: »Ad hjulspor og landeveje« (Hasselbalchs forlag, 275 sider). Hovedkapitlerne er: Oldtid – Middelalder – Fra middelalder til vejreformerne – Vejreformerne – Landevejene i opbygningsperioden – Rejser og rejseliv i tiden før jernbanerne – Vejene og jernbanerne. Og disse kapiteloverskrifter kan lyde kedelige nok, de fleste af dem, og naturligvis har forfatteren, der som jurist er knyttet til Ministeriet for offentlige arbejder, en særlig kæphest i vejlovgivningen. Men samtidig er han levende optaget af alt det, der sker på vejene. Han sørger for, at der hele tiden er liv i landskabet. Der vandrer betlere og pilgrimme, vi ser de ædle riddere, vi hører om Kong Hans, der har rideuheld i åen, hvilket forvolder hans død, og om kronprins Frederik (V), der vælter med sin vogn, medens Blicher, der har ført statistik, er væltet med vogn ialt 34 gange. Det var endda blevet lettere at holde vognene på vejen, efter at man i midten af det 16. århundrede gjorde den opdagelse, at man kunne få forhjulene til at dreje; senere fik man dem endog til at dreje helt ind under vognbunden, så vognen virkelig kunne svinges. Men se hvor svært det var at få de sjællandske bønder til at gøre deres vogne lige så brede som de jyske bønders; Christian Firtal måtte påbyde, at alle vogne, der ikke holdt målene, skulle sønderhugges ved Københavns port, og alligevel fik han dem ikke udryddet. Finansfolkene var lige så opfindsomme og udskrev en særlig karosseriskat.

Til vejhistorien hører skildringen af færdselen, af love og overtrædelser, diligencer, dagvogne og ekstra-post, af broer og kroer, vejboomme og vejtræer og meget andet, og forfatteren fornægter ikke sin sans for det underholdende. Et par detaljbemærkninger. At milepæle har fået deres navn, fordi de første var af træ, er det naturligt at fremhæve, men at ordet bopæl har ud-

Ole Ramer lod hovedvejene måle op af en »milevogn«, og dette kort fra 1697 viser de store veje »udi Selland, Jylland, Fyen, Slesvig, Holsten og Stormarn«. Linieføringen gennem hertugdømmerne er ejendommelig, idet der findes en dobbeltvej fra Haderslev til Altona med knudepunkter i Flensborg og Rensborg, og kun med større spredning, hvor det gjaldt om at skabe forbindelse med det af Christian IV grundlagte Glückstadt, der skulle slå Hamborg ud.

Haderslev-Ribevejen er ikke fundet værdig til opmåling, der er miletal mellem Kolding og Ribe, men ingen vejlinie angivet, og hvis man fra øerne ville til Vestjylland, var der ingen opmålt vej med milepæle, med mindre man ville gøre store omveje.

Afstanden mellem Haderslev og Kolding er antagelig målt på Kongevejen, men da vejene på kortet nærmest er skitseret efter luftlinieprincippet, kan det ikke bekræftes af linieføringen, og den opgivne vejlængde, 4 mil, er næppe heller tilstrækkelig til identifikation.

viklet sig af de planker, der anvendtes til vejbygning, er vist dog tvivlsomt. Nudansk ordbog henviser til hjørnepælene, der markerer grunden.

Fremstillingen af tværbanepolitikken side 232 er forkert. Den første tværbane havde ikke sigte på Esbjerg, men på Struer. Hele afsnittet er misvisende, og skildringen af landets færdselsstruktur er knap på højde med den øvrige del af bogen.

Der er mange oplysninger om sønderjyske forhold, men man kunne have ønsket sig dem mere systematisk indarbejdet i stoffet. Det er for eks. interessant, at vejforordningen af 1793 lagde to hovedlandeveje over Fyn, begge fra Nyborg, den ene til Middelfart (som fik sit navn, fordi det var det mellemste overfartssted af de tre nordlige), den anden til en sydlig overfart beregnet på Sønderjylland; om Assens, Bøjden eller Fåborg skulle afhænge af en nøjere undersøgelse. Det blev Bøjden. Men man får ikke at vide, hvad der blev gjort på Als for at fortsætte linien; broen over Alssund kom jo ikke før 1856. Og man får heller ikke at vide, hvorfor Assens blev kaseret, når dog Haderslev i den grad blev gjort til vejknudepunkt, at selv den vestlige hovedvej, i følge forfatterens referat af forordningen, skulle begynde i Haderslev og gå nordpå over Ribe og Varde. For resten må man ikke glemme, at det sydligste af de tre nordlige overfartssteder på Fyn, Fønsskov, også havde forbindelse til Sønderjylland, nemlig til Stenderup Hage i de otte sogne. Det var bl. a. denne vej, svenskerne gik over isen i 1658.

Sønderjylland var gennemgående bagefter med vejenes kvalitet, og da chausseerne indførtes, fik man bomhus med tilhørende vejbomme på et tidspunkt, da man i kongeriget var i færd med at afskaffe dem. Når forfatteren side 154 gør opmærksom på, at Nørrejylland aldrig har haft vejbomme, burde han have fremdraget de nørrejyske

enklaver i Vestslesvig, der kom til stor debat i 1858 i forbindelse med bygningen af chausseen Ribe-Tønder. På de to mil fra Ribe til Brøns vekslede man 29 gange mellem kongerigsk og hertugelig grund, og riberhuserne protesterede selvfølgelig imod at skulle betale bompenge til Haderslevhus. De fik støtte af Tscherning, der sagde, at Kongeriget burde forbeholde sig ret til at opstille bomme for at lære slesvigerne, at det er for dyrt at give tre rigsdaler for at oppebære fire. (Se »Dannevirke« 16. novbr. og 2. decbr. 1858). Det må så have været den beskedne færdsel vesterude, der betingede dette forhold, for i København skærpede bompengene så godt i kassen, at man ikke kunne bevæge sig til at afskaffe dem før 1915. Nu kom der ingen bomhuse mellem Brøns og Ribe, men fire mellem Brøns og Tønder, se Sdj. Mdsskr. 1962, side 247.

Et andet problem, som det ville have haft betydelig interesse at få opklaret, er desværre kun strejft, nemlig Kongevejen Haderslev-Kolding og spørgsmålet om den udstrækning, hvori den var underkastet det særlige kongevejsreglement. Kongevejen vil blive taget op til særlig behandling i en følgende artikel i Sønderjysk Månedsskrift, og man kan vel regne en bog som Topsøe-Jensens til gode, at den gavner også, hvor den tier. Der har manglet en vejhistorie, nu er den kommet med sin registrering af forfatterens omfattende viden, og hvor hans kundskaber slipper op, kan bogen sætte andre i gang; den inspirerer til at arbejde videre på lokalt plan, og det er en ikke ringe anbefaling for en bog.

Bjørn Svansson.

SØNDERJYSK ORDGEOGRAFI

Det er en morsom og nyttig lille bog, Kristian Hald har fået udsendt af

Dansk historisk Fællesforening under titlen: »Stednavne og kulturhistorie«. Kapiteloverskrifterne illustrerer udmærket indholdet: Stednavnenes alder – Stednavne og arkæologi – Stednavne og ældre tiders landbrug – Landsbyliv og stednavne – Kultminder og folketro i stednavne – Stednavne og dialektforskning.

Det er navnlig marknavne, der er behandlet, og derfor kommer det sønderjyske navneforråd til at dominere bogens eksempler, thi foruden fra Nordslesvig foreligger kun fra Samsø og Bornholm hele navnestoffet udgivet i stednavneudvalgets publikationer.

Mærkeligt nok har det vist sig, at der er stor forskel på de forskellige egne evne til at bevare de gamle marknavne. Af 15 navne, der mellem 1300 og 1320 er opregnet i Vester Vedsted, er kun eet bevaret til nutiden. Modsat er 13 navne fra Hviding, noteret c. 1478, med een undtagelse bevaret helt til vore dage, og det manglende navn er anvendt så sent som i 1774.

Det vil have interesse at følge udviklingen indenfor marknavnene, og det ville være fortjenstfuldt, om de lokalhistorisk interesserede rundt om i sognene tog sig for at kontrollere dels, om Stednavneudvalgets samling er komplet, dels om der er foregået ændringer i almindelig brug siden registreringen.

Ikke alene tjener marknavnene til belysning af kulturhistorien, men samtidig skriver de ordgeografi. På dette område synes grænsen mellem de sønderjyske og de nørrejyske ejendommeligheder at ligge længere mod nord end de sædvanlige sproggrænser – et sted i det midtjyske område.

En enkelt indvending. Det er forkert

i en sådan bog at anvende betegnelserne urnordisk, oldnordisk og gammel-dansk uden at angive de tidsrum, man regner for dækket af de nævnte sprogformer.

bjs.

DANSKE HISTORIKERE 1965

Danske Historikere 1965, redigeret af H. K. Kristensen, Johan Hvidtfeldt og Knud Prange, udgivet af Dansk Historisk Fællesforening, omfatter hen ved 900 biografier. Det har været et vanskeligt arbejde at afgrænse personvalget, så antallet af biografier på den ene side ikke svulmede over alle grænser, man på den anden medtog alle, brugeren af værket med rimelighed kunne vente at finde; de forsigtige forbehold over for mulig kritik af personudvalget, der står at læse i forordet, er fuldstændig afvæbnende i så henseende.

Arbejdet med at samle og systematisere de mange oplysninger har været stort, men det nyttige værks værdi er uomtvistelig, idet det danner et supplement til Magisterstaten og Den blå Bog, hvis faghistoriske navne danner en naturlig kærne i det nye opslagsværk. Man har benyttet lejligheden til at anmode alle de biograferede om at sende en udførligere levnedbeskrivelse ind til redaktionen sammen med de mere kortfattede oplysninger, der står at læse i Danske Historikere 1965, og dette fyldigere materiale vil forhåbentlig glæde fremtidens personalhistorikere – foreløbig kan man ikke uden særlig anledning få lov til at kikke i papirerne.

Bogen er praktisk for alle, der beskæftiger sig med historisk arbejde i videste forstand.

ibs

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjysk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank ^{A/S}

GRAASTEN

^{A/S} Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykegodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

**Støt
vore
annoncører**

Tilbud og efterlysninger
så BOGBØRSEN
Optages gratis for abonn.
på Sønderjysk Månedsskrift

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. - Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.